

EUROPEAN UNION

EUROPEAN REGIONAL DEVELOPMENT FUND

INVESTING IN YOUR FUTURE!

GOVERNMENT OF ROMANIA

GOVERNMENT OF BULGARIA

**PROJECT “DANUBE - I CAN HEAR YOU
AND I WILL NOT FORGET YOU,
I CAN SEE YOU AND I WILL REMEMBER YOU,
I CAN RECREATE YOU AND I CAN UNDERSTAND YOU”**

**STUDY ON THE DEVELOPMENT
OF JEWELRY IN THE CROSS
BORDER REGION DURING
DIFFERENT ERAS -
PREHISTORY, ANTIQUITY,
MIDDLE AGES, MODERN TIMES
AND MODERN AGE**

www.interregrobg.eu

The content of this material does not necessarily represents the official position of the European Union.

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ ФОНД ЗА РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ
ИНВЕСТИРАМЕ ВЪВ ВАШЕТО БЪДЕЩЕ!

БЪЛГАРСКО ПРАВИТЕЛСТВО

ПРОЕКТ „ДУНАВ - МОГА ДА ТЕ ЧУЯ И НЯМА ДА ТЕ ЗАБРАВЯ, МОГА ДА ТЕ ВИДЯ И ЩЕ ТЕ ЗАПОМНЯ, МОГА ДА ТЕ ПРЕСЪЗДАМ И ДА ТЕ РАЗБЕРА”

Проучване за развитието на
бижутерството в трансграничния
регион през различните епохи -
Праистория, Древност, Античност,
Средновековие, Ново време и
Съвременна епоха

АВТОР: ГЕОРГИ ГАНЕЦОВСКИ

www.interregrobg.eu

Съдържанието на този материал не представлява непременно официалната позиция на Европейския съюз.

Историята на бижутата е дълга и интересна еволюция, пряко свързана с превръщането на собственика им в осъзнат човек. Началото на тази еволюция се крие в дълбоката древност и се свързва с интелектуалното и технологично развитие на човека. Предназначението им е съвкупност от разнообразни качества и цели като: показ на богатство, заможност и престиж. В много случаи те имат функционална употреба - телени копчета, игли, катарамы, различни приспособления за закопчаване на дрехи, обувки, колани и за закрепване на прическата, както и символично предназначение - да покажат членство или принадлежност към военна или религиозна организация. Приписвана им е дори защитна функция - под формата на амулети, талисмани и магически приспособления.

В течение на вековете бижутата са придобили морално-ценностна и качествено-количествена стойност. Повечето култури имат практиката да пазят големи количества богатства, съхранявани под формата на бижута. Характерно също така е даването на сватбени зестри под формата на бижута или монети. Бижутата са използвани и като разменна валута или търговски стоки. Освен богатство и заможност, бижутата имат и много други функции. Както вече споменахме, могат да бъдат символ на членство в група, като например християнското разпятие и еврейската звезда на Давид, или западната практика женените хора да носят брачна халка. Най-ранните сведения за наличието на бижута в човешкия бит датират още от праисторическите времена преди откриването на най-простите технологии за обработка на материали. Първите обитатели използват само това, което им предоставя природата в естествен вид. В началото бижутата са изработвани от полиран камък, в повечето случаи полускъпоценен, кости или зъби на животни, раковини и миди. Първите достигнали до нас украшения са от епохата на палеолита. Колиета от зъби и нокти на уловените животни са красили нашите прадеди и са отличителни знаци на безстрашните и сръчни ловци. В пещерите Самуилица I и II край село Кунино, Врачанско и Козарника край град Белоградчик са открити мъниста от черупки на различни мекотели или животински кости, които датират от около 40 000 до около 16 000 години ВС.

В по-късния период на неолита украшенията са изработвани от полускъпоценни камъни, глина, кост, рог, черупки на миди и охлюви. Носенето на украшения не може да бъде свързано единствено с естетическите усещания на хората. В редица случаи са установени накити-амулети и талисмани, които са имали определена магична функция - например носенето на врата на кости и каменни идоли или пришиването към дрехите на антропоморфни костни приложения (Обр. 1). Тази магична функция на накитите може да се проследи през всички исторически периоди до съвремието.

Обр. 1. Амулети от кост и мрамор от фонда на РИМ-Враца.

При археологическите проучвания на селище и обреден център от ранния неолит край село Оходен, община Враца е открит твърде рядък нефритен амулет с формата на жаба (Обр. 2). Нефритената жаба се приема като магически камък, предпазващ от болести. Тя се свързва с божеството Земя с възкресението и се счита за носител на добра съдба (Костов, 2007, 41-47). Друго свойство на амулетите е за осигуряване на плодородие. Причината за това е установената в представите на древните връзка с цикличността в появяването и скриването на някои животни, като жабата, чиято цикличност съвпада с цикъла на природата. В древните вярвания жабите са считани като средство за предпазване от безплодие и осигуряване на здрава бременност.

Обр. 2. Нефритен амулет от ранненеолитния обект Оходен-Валогa, Врачанско.

Както споменахме по-горе накитите и бижутата през праисторическите периоди имат важният символ на престиж. Това проличава най-напред в неолитното общество, където за първи път се наблюдават белези на по-висока социална позиция на едно лице или на група хора чрез придобиване на „представителни бижута“, като своеобразни престижни предмети. Предметите, които биха могли да се интерпретират като престижни са произведени от рядко срещана суровина, придобити са от отдалечен район и имат особена, дори уникална форма, създадена с много внимание и старание (Николов, 2002, 79-81). Нефритените изделия се срещат изключително рядко в неолитната материална култура от Северна България, което е и една от основните причини да се предположи, че са били белези на престиж. Суровината е изключително рядка и трудно достъпна. Заради високата си твърдост нефритът се обработва бавно и трудно и изисква специални умения. Украшенията са част от носията на праисторическия човек. Те дават допълнителна информация за естетическите им потребности и вкусовете на епохата. Мънистата са няколко вида - плоски, шайбовидни, цилиндрични, бъчвовидни и капковидни. Те се срещат в нанизани на колиета или колани. Изработените от тях нанизи могат да се състоят както от един вид мъниста, така и от различни видове. Срещат се особено богати колиета от мрамор и варовик. От средиземноморското мекотело денталиум са изработвани тръбовидни мъниста за колиета или са обшивани части от дрехи. Особено интересни са иглите за коса, изработени от дълги животински кости, някои със зооморфно оформени главички. На главите са носени диадеми от пришити върху платнени ленти миди спондилус. Пръстени са изработвани от кухи животински кости, но се намират твърде рядко. Всички неолитни украшения са изработени в единен, строго геометризиран стил, без допълнителни гравюри върху тях. Това напълно отговаря на общия геометричен облик на бижутата и произведенията на неолитното изкуство (Тодорова, Вайсов, 1993, 228-229). Установени са поразителни сходства при използваните суровини и изработката на бижута в неолитните култури Старчево и Градешница (днешна България) - Кърча (в днешна Румъния), разпространени от двете страни на Долния Дунав. Това показва, че голямата река още през VII-VI хилядолетия ВС е служила по-скоро като свързваща артерия за търговия и културен обмен отколкото гранична линия, разделяща човешките популации. Прецизността в изработката на украшенията от праисторическите периоди и днес буди удивление. Това се отнася както за миниатюрните мъниста от лигнитни въглища или нефрит така и до нефритените амулети с дупки, чиито начин на изработка остава загадка. Съществено изменение в бижутерската мода настъпва през каменно-медната епоха, когато започват да се обработват металите. Голяма стъпка напред е откриването на златото. То се отличава с лесната си обработка в съчетание с издръжливост на материала. Заедно с него са открити и много други редки камъни и минерали. В комбинация със златото, те са използвани за декориране на облеклото, оръжието и предметите от бита. Както е известно, всичко което е създадено от човека, носи неговият отпечатък. Можем да съдим за епохата по стила на създадените в това време украшения. Все повече стават украшенията изработвани от злато, от средиземноморската мидя спондилус, от денталиум (също суровини носещи белези за престиж), от зъбни пъпки на северен елен, от зелени каменни шисти, имитиращи мед, от мрамор, лигнитни въглища, мед, глина, миди, кост, зъби на животни, от семена на някои растения, от кварц, кварцит, малахит, ахат и халцедон. Най-старите известни накити от злато в България произхождат от Варненския халколитен некропол, датиращи от 4400-4100 г. ВС. Те са изработени от ковано злато и включват диадема, обици, огърлица, нагръдник, гривни и токи за колан. И до сега се смята, че находките от „Варненското злато“ са най-старото технологично обработено злато в Европа и света (Обр. 3).

Обр. 3. Украшения и бижута от Варненския халколитен некропол.

Към края на каменно-медната епоха, когато се констатира специализирано разделение на труда, украшенията стават символ за материалните възможности на техните притежатели. Установено е, че целият набор от лични украшения е дело на отделни майстори, тъй като прецизната техника, необходима за изготвянето им, изисква голямо умение и специализация. Така например изработката на златните украшения предполага опитни златари и съществуването на златарски производствени центрове. В къснохалколитното височинно селище „Данева могила“

край град Мизия, област Враца е открит уникален златен амулет-пандантив със стилизирана антропоморфна форма (Обр. 4).

Обр. 4. Златен амулет от къснохалколитното селище „Данева могила“ край село Софрониево, област Враца.

Подобни златни накити са открити и в Русенската селищна могила. Това са най-ранните артефакти, представящи качествено новото направление в производството на бижута и накити с въвеждането на скъпоценния жълт метал.

Обр. 5. Къснохалколитни накити, амулети и бижута от Русенската селищна могила.

Изследванията показват, че тези първи златни накити са изработвани от самородно злато (Обр. 6). Те имат редица сходства с подобни пандантиви, открити на територията на днешна Южна Румъния.

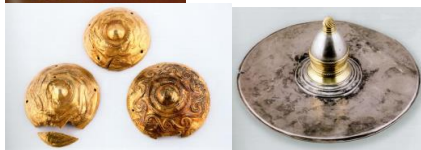
Обр. 6. Златни накити от Султана - Малу Рошу край Калараш, Румъния.

Една твърде рядка група артефакти, свързана с бижутерството в нестандартен план са изключително редките керамични съдове, богато украсени с фин златен прах, вероятно остатък от шлифоването на златните предмети. Фрагмент от подобен съд е открит в къснохалколитното височинно селище Криводол-Тепето, област Враца. Паралелно с това активно продължава употребата на кост и рог като суровина за изработка на бижута. Специализирано ателие за изработка на накити от кост е открито при археологически проучвания на къснохалколитното селище „Калето“ в град Мездра. Тук са намерени множество заготовки от кост, както и крайни изцяли продукти. Костните идоли са със стилизирано оформени антропоморфни белези. При някои случаи в дупчиците на ушите са поставяни медни халки, на шията - медна торква, на талията - меден колан, и на долната част на краката - обков от медно фолио. Счита се, че плоските костни идоли са изображение на богинята-Майка и са носени като накити, но и като амулети за плодородие. Тези предмети дават ясна представа за набора от бижута и местата на които са били поставяни през праисторическите епохи. В някои гробове датиращи към каменно-медната епоха са открити медни халки, поставени върху зъбите. Това също е част от арсенала на накитите, използвани с конкретно предназначение. Една изцяла група украшения образуват костните игли за коса (или дреха), които имат разнообразно оформени главички и блестящо полирана повърхност. Като амулети са носени и прецизно изработените „корубести костни идоли“, които вероятно са били апликирани върху дрехите или други предмети. Най-масово са използвани герданите, изготвяни от глинени, костни, мраморни, спондилусуви, медни, кварцови, ахатови, халцедонови и златни мъниста, както и от пробити миди и семена на плодове. Мънистата са или дълги вретеновидни или къси шайбовидни. От пришити върху парче плат или кожа мъниста от мидата спондилус са правени колани и гривни. От двустранно пробити пластини от спондилус и от зъби на глиган са се изготвяли колани и диадеми. Към герданите и огърлиците са окачвани амулети от различно оформени парчета от мидите, както и изработени от зъби на животни и от глина. Друга голяма група украшения са простите кръгли гривни от мидата спондилус. Прави впечатление, че тази средиземноморска мида е била в широка употреба и разпространение именно за изработката на различни накити и бижута. В количествено отношение те не са разпределени равномерно на територията на етнокултурната

област. Наблюдава се значително по-голямо количество от тези бижутерийни изделия в близките до морето области, до като във вътрешността на териториите количеството на тяхното разпространение и качеството на суровината намаляват. Но данните от изследванията показват, че през каменно-медната епоха производството и търсенето на украшения силно стимулират обмена между човешките общности и се поставят наченките на най-ранните търговски отношения (Тодорова, 1986, 163-164). Характерна особеност каменно-медната епоха (V-IV хил. ВС) са общите културни белези в материалната и духовна култура на човешките общества, обитаващи от двете страни на река Дунав. Това е ясно забележимо при бижутерството с общите суровинни, технологични и модни тенденции в раннохалколитните култури Градешница, Поляница, Сава на юг от Дунав и Винча-Въдастра на север от голямата река, както и къснохалколитните културни комплекси Коджадемен-Гуменлица-Караново VI и Криводол-Сълкуца-Бубани, обхващащи обширни територии от днешните държави България, Сърбия и Румъния. Установени са много сходни елементи в материалната култура на праисторическите селища в северна България и тези от Южна Румъния. Удивителни прилики са констатирани между материалите от селищата в Деветашката пещера и пещерата Гуря Бачиулуй. През бронзовата епоха паралелно с активното използване на металите главно за изработка на оръжия и съдове за бита се появяват първите сребърни бижута. От тогава датират най-ранните сребърни накити и украшения. За първи път в сребърните бижута започват да се вграждат полускъпоценни камъни - туркоаз, гранат, розов кварц, малахит, оникс, ахат, яспис. Огърлиците, медальоните, пръстените, наушниците, коланните токи, обковите са изработвани от мед, бронз, злато и сребро, като едновременно с това се усъвършенства обработката на най-различни скъпоценни камъни. Особен интерес предизвикват хиляди златни украшения, открити при археологически проучвания през последните години. Това са мъниста с цилиндрична или шайбовидна форма и миниатюрни размери с диаметри до 2-3 мм. Техниката на изработката им представлява загадка. От края на бронзовата епоха датира и Вълчитрънското съкровище, област Плевен, части от което имат любопитни прилики с дисковете от съкровището при Сакуени, южно от Бибор, Румъния; както и с диска от Калараш-Теиш край Долж, Румъния (Обр. 7 и 8).

Обр. 7. Вълчитрънското съкровище, регион Плевен, България.

Обр. 8. Съкровищата от Билбор и Калараш, Румъния.

Съхранените през хилядолетията оригинални традиции в изкуството на ранните траки и даки през бронзовата и желязната епохи ярко се проявяват в изработката на накити, ювелирни украси по оръжията, апликации към

облеклото, конски украшения и др. С особена оригиналност се отличават украсите, знаците и щемпелите, гравирани върху оръжието и бижутата. Те представят темата за слънцето, изразена в типичен мотив и често срещаните стилизирани птици, хералдически разположени една срещу друга. Тази символика, вложена в гравюрите е без паралел. Характерна особеност за развитието на златарството и бижутерството в Северозападна България през бронзовата и желязната епохи е добре развитият рудодобив. Неговите корени се проследяват още през каменно-медната епоха в мина Плакалница край град Враца, където са намерени вещественни свидетелства за добив на медна руда през V хил. ВС. През бронзовата епоха районът на Враца се превръща в център за металодобив и металообработка за производство както на оръжия с военно и стопанско предназначение, така и на голям разнообразие от накити. Те са били обект на размяна и разпространение в близки и по-отдалечени райони. Основният носител на тези технологии на производства на бижута са местните тракийски племена. Познанията за металообработката и изработката на разнообразни накити се предава от поколение на поколение, от баща на син, за да достигне върхове в изщество и съвършенството на крайния продукт. Богат извор на данни за майсторството на тракийските златари и ювелири са многобройните могилни некрополи, с каквито изобилства цяла Северна България. Най-богати

находки от траките, обитавали в древността района на днешния град Враца, са разкрити в Могиланската могила, намираща се в центъра на днешния град. При откриването на тракийска колесница, четириколка, заедно със скелетите на два коня са извадени повече от 200 броя сребърни украси с различна големина и форма, които са били апликирани върху ремъците и оглавника, както и сребърна юзда. Сред бижутата, красящи конската амуниция правят впечатление няколко сребърни апликации с кръгла и елипсовидна форма (Обр. 9).

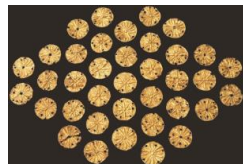
Обр. 9. Сребърни апликации от Врачанското съкровище.

Обр. 10. Сребърни апликации от Дакия, днешна Румъния.

Върху тях в оригинален тракийски стил са изобразени фантастични животни и сцени. Удивление предизвикват намерените в една от гробниците останки на тракийски владетел и млада жена, обиспани с многобройни гробни дарове. Най-представителните находки са 47 броя златни апликации: розети и палмети (Обр.

11); две изящни златни обеци (Обр. 12); един гердан от стъклени мъниста; няколко златни почпета; златни тоалетни игли и бронзови фибули.

Обр. 11. Златни апликации от Врачанското съкровище.

Обр. 12. Златни обеци от Врачанското съкровище.

Скъпоценните дарове са допълнени от няколко сребърни и златни съда, великолепна златна лаврова диадема и сребърен накованник с позлата (Обр. 13).

Обр. 13. Златен лавров венец и сребърен накованник с позлата от Врачанското съкровище.

Накованникът представя женска глава със спирално навити къдри, събрани в плитка. Челото е украсено с венец от бръшлянови листа, а дясната буза е покрита с успоредни, хоризонтални златни ивици. Част от косата пада на вълни край лицето и преминава в два лъва върху шията на жената. Гривите на лъвовете са стилизирани на снопове във формата на пламъци и с око, изобразено в цяла дължина. В страни, от черупките на охлюв използват две змии, които имат лъвски глави. Надолу накованникът е украсен с други изображения на два змии с глави на фантастично същество лъв-грифон. Едната змия е нападната от орел с огромни нокти, а другата има птичи криле (Харизанов, 1976, 40-56). Златната диадема е представена от две лаврови клонки, завързани в задния край в едно, а отпред завити в куки за окачване над челото. Сред листата са окачени топчести плодове, които са кухи и при резки движения издават специфичен звук. Златните обеци имат пищен вид и наистина са достоен царски бижутерен атрибут. Горната им част представлява диск, украсен с пластични розети, спирали и перли. На диска е закачена луновидна част, която в горната дъговидна изрезка има пластина с изображение на сирена, а по долната част с верижки са окачени жълъди. При скелета на жена от друга гробница са

разкрити една златна висулка, златна украса с формата на птица, бронзови пръстени, фибули и магически предмети от печена глина, датиращи към V-IV век BC. Врачанското тракийско съкровище дава своя принос за изясняване на редица въпроси, свързани със същността на тракийското изкуство, което разкрива особеностите на местния бижутериен стил върху териториите от двете страни на долния Дунав. Ювелирните произведения са дело на самобитни таланти, чието майсторство далече надхвърля скромните местни традиции и дава съществен принос в постиженията на световното изкуство. Един поразителен паралел при сребърния наколенник от Враца регистрираме с наколенниците от съкровището при Аджигьол, край Тулча, югоизточна Румъния (Обр. 14). Това показва наличието през този хронологически период на единна етнокултурна общност в този регион на Европа.

Обр. 14. Съкровището от Аджигьол, край Тулча, източна Румъния.

От Врачанско произхождат още три ювелирни сребърни съкровища, показващи мощта, но и богатството на местните трибалски владетели. Едно от тях е световно известното Рогозенско съкровище, което остава най-голямото тракийско съкровище, откривано до сега (Обр. 15).

Обр. 15. Рогозенското съкровище, Врачански регион.

Находката от Рогозен, Врачанско е едно от най-значимите антични съкровища от IV в BC, открити в Югоизточна Европа. То се състои от 165 съда, изработени от сребро с висока проба и има общо тегло 20 кг. Съкровището със своето многообразие от изображения и сцени, представлява модел на един отдавна изчезнал свят - този на траките. В него се преплита реалното с мита - вдигната е завеса и пред нас изплуват богове и хора, приказни и реални животни и растения. Човешките изображения се отличават с особена одушевеност. Те сякаш нашепват забравени легенди, които с течение на вековете постепенно се впитат и в нашите съвременни схващания за доброто и злото, за красивото и уродливото, за истинското и измисленото, формирали трайно българската народопсихология. Съкровището от Рогозен обогатява представите ни за развитието на тракийското бижутерно изкуство. Един от сребърните съдове е истински шедьовър – върху плоското му дъно е вградена емблема-медальон с фигурална украса, изпълнена във висок релеф. Пресъздадена е сцената от един древногръцки мит – героят, прочут със своята сила и храброст, Херакъл прелъстява (или е прелъстяван от) жрицата храма на Аполон - Авге. Този съд, произведен в някое от местните тракийски ателиетата, доказва наличието на активните контакти на местното тракийско население с останалите райони на античния свят. Друг сребърен съд с позлата представя великолепно изображение на слънцето чрез изящна филигранна техника. Той е поредния връх в развитието на тракийското ювелирно изкуство. Сред най-разпространените бижута през желязната епоха са сребърните и бронзови фибули. Те се отличават със специфична форма и техника на изработка, чрез сложно усукване и извиване на една медна или сребърна тел. Най-известните от тях са т. нар. „очилати“ фибули (Обр. 16).

Обр. 16. Сребърна чаша (гобеле) с позлата от Рогозенското съкровище, Врачанско.

И тук откриваме поразителни сходства между големите чаши „гобелета“ и някои сребърни фиали от Рогозенското съкровище край Враца със съкровището при Аджигьол, край Тулча, югоизточна Румъния. Съкровището от Буковци (днешна Мизия) с неговите два дяла, съставени от сребърни предмети и бижута е второто по значимост тракийско съкровище, открито в Северозападна България. То е датирано към края на V век BC. Съкровището се състои от две сребърни фиали, сребърна каничка, сребърен накит с позлата, начелник с

форма на сокол, сребърно гобеле с позлата, апликации от два съединени лотосови цвята. Съкровището от Буковци ни представя чудесни образци на тракийската торевтика и ювелирното производство. Сред тях водещо място заема сребърният накит. Той е съставен от пет фибули с форма на безопасна игла, които са богато орнаментирани. За тях, с помощта на кукички, са прикрепени декоративни човешки глави. Под всяка е разположена розета, като една от тях е с по-големи размери и пищна украса. Те са свързани помежду си чрез кордон от оплетени сребърни нишки. За него са закачени висулки със сферична и овална форма. Вероятно този накит е украсявал гърдите на тракийка от владетелски род и е представлявал семейна ценност, предавана от поколение на поколение. Сребърната чаша е изработена с голямо майсторско умение. Повърхността ѝ е набраздена от плитки канелюри, които подчертават нейната форма. Непосредствено под устието е връзан позлатен пояс с растителни и геометрични орнаменти. Тази чаша се отличава от останалите сребърни съдове със своята форма и фино направена украса. Тя е заемала по-особено място в сервиза на тракийския владетел. Съкровището от Галиче, Врачанско е открито случайно през 1918 година. То се състои от 14 позлатени сребърни апликации с кръгла форма и различни размери, наречени фалери, които са датирани в края на II – I в. пр. Хр. Те представляват съставна част от парадното въоръжение на тракийски войни от знатен произход и са красяли амуницията на коня на владетеля. Фалерите, открити в околността на село Галиче, са дело на местен майстор, който е вложил в работата си голямо умение (Обр. 17).

Обр. 17. Сребърните фалери (апликации) от Галишкото съкровище, Врачанско.

Това личи както от начина на изработка, така и от украсата им. Те носят белезите на самобитния тракийски художествен стил. Това особено ясно личи при една от фалерите – тази, която е украсена с бадемови плодове. С подобен орнамент са декорирани част от съдовете от Рогозенското съкровище, което е изработено много по-рано. Следователно апликациите от Галиче свидетелстват за по-нататъшното развитие на тракийския художествен стил при изработката на бижута през следващите столетия. Настъпилите изменения не променят неговата самобитност и специфика, а напротив, обогатяват ги с ново съдържание и многообразие от форми и изображения. Възможно е апликациите да са укрити – в края на I в. пр. Хр. Тогава земите на днешна Северозападна България стават арена на кървави сблъсъци. Местното тракийско население прави отчаяни опити да спре нашествието на римските легиони. Може да се твърди, че апликациите от Галиче са скрити непосредствено преди установяване на римското владичество в Северозападна Тракия. Завоевателят слага край на самостоятелното развитие на траките, но тяхното самобитно изкуство остава. То се влита здраво в основите на една нова култура – тази на Римската империя. Придава ѝ нов и реален облик, прави я по-човечна и по-разбираема. Съкровището от Якимово е открито през 1972 година в землището на село Якимово, Монтанско, и както повечето подобни паметници, е намерено случайно. Състои се от четири сребърни купи с форма на пресечен конус, сребърен съд с две дръжки, наричан в древността кантарос, две кръгли апликации, две масивни спираловидно навити сребърни гривни, чиито краища са оформени като змийски глави, бронзов съд със сребърна лента, фрагменти от други бронзови съдове. Вероятно това не е цялото съкровище, тъй като има сведения, че част от предметите са откраднати веднага след разкриването им. Спасените находки днес се съхраняват в музея на град Монтана (Обр. 18).

Обр. 18. Съкровището от Якимово, регион Монтана.

На външната страна на най-голямата купа се вижда висок релеф на конник с къса наметка и дълъг меч. Фигурата е сред редките изображения на тракийския конник върху вещ предмет от скъпоценен метал. На едната от апликациите е изобразен мъж с брада, за когото изследователите предполагат, че е самият собственик на съкровището, представен като героя конник. Образът на другата апликация несъмнено е на Великата богиня – майка. Та държи в ръцете си кантарос, вероятно предназначен за обредни церемонии. Двете апликации служели за украса на съдове, предназначени за култовите обреди на траките. Изображенията върху тях са свързани с обичая да се

обожествяват владетелите и с вярването, че те произхождат от изначалната Богиня-майка. Точен паралел във фалерите, змиевидните гривни и фиалите откриваме при съкровището от Букурещ-Херастрау. В днешна Северна България са открити още Летнишкото, Луковитското, Боровското съкровище (Обр. 19) и съкровището на Гетите от Свещари край Разград. Редица елементи от тях имат поразителни сходства с части от сребърни и златни съкровища от днешна Южна Румъния.

Обр. 19. Боровското съкровище от Североизточна България.

Тракийските съкровища от Врачанско, Монтанско, Ловешко и Разградско представляват неделима част от богатото минало на Северозападна България. Всичките те са органически свързани и бележат наличието на единен художествен стил в тракийското декоративно изкуство. Неговата поява и развитие са дело на майстори, вложили в изработените от тях творения не само големите си професионални умения, но и своят богат светоглед. Затова и днес техните произведения будят не само възхищение, но и вълнение. На нас - съвременните наследници на траките, остава да се гордеем с тяхната богата материална култура да я представяме достойно в Европа, като едно от най-значимите достижения на нейното историческо наследство. През римския период (I-IV век) на Балканския полуостров наките добиват същинско значение на лукс, престиж и необходимост най-вече на жените. Те са символ на лична собственост за техния притежател и дълготраен източник на богатство. Както отбелязва Тит Ливий „пурпурните материали и дрехи могат да се протрият и скъсат..., но при златото няма загуба, освен цената за обработката му“. Основен потребител са постепенно романизиращите се местни траки. Известно е че макар и със няколко десетилетия закъснение и териториите северно от Долния Дунав също са присъединени или попадат под силното икономическо и културно влияние на Римската империя. Това обстоятелство определя общите технологични и модни тенденции в златарството, ювелирството и производството на бижута (Обр. 20).

Обр. 20. Златен пръстен от Северна България.

Наките изработени от благородни камъни и скъпоценни метали са едни от на-добре разпознаваемите знаци за богатството, социалното положение и влияние в римското общество. Известни са описания на богати и властни римски жени „покрити с перли и смарагди, подредени на редуващи се редове върху главата, косата, ушите, шията и пръстите“ (Плиний Стари). Според други описания съпругите на богати търговци са носели по две гривни на ръцете и глезените и златна мрежа на косата или голяма златна капсула на шията и перлени обеци. В Римската империя има тенденция към увеличаване броя, масивността и пищността на украшенията. И докато портретите от I век показват жените само с една верижка на шията, обикновено с пандантив или огърлица с камъни, то при изображенията от II век огърлиците вече са две или три, като едната от тях винаги е украсена с големи цветни камъни. По-ранните обеци са от по една перла или златен орнамент, но с времето този накит се обогатява и често се изобразява с по две, три или четири висулки. Пръстените са много популярни бижута, като се приема дори носенето им и по слабните. С нарастването на потребността от лукс мъжете на практика покриват ръцете си с пръстени. Гривните били носени предимно от жени, най-вече на ръцете, а по-рядко на глезените (Иванова, Андреева, Рехо, 2016). Използвани са още многобройни тоалетни принадлежности като сребърни огледала, костни декоративни игли за коса и гребени, украсени с врязани орнаменти (Обр. 21 и 22).

Обр. 21 Декоративни игли за коса украса.

Обр. 22. Костен гребен с врязана от фонда на РИМ-Враца.

Ново явление през римския императорски период са монетите, използвани като огърлици или монтирани в медальони. Тази мода става много популярна през III век. Широко

разпространени са обеците и фибулите с полусферични щитчета, често обрамчени с тел с канелюри, напоянщи перлен орнамент.

Обр. 23. Сребърно съкровище от Моцаей, рег. Крайова.

Инкрустирането на благородни камъни, стъкло и емайл намира все по-голямо приложение в римското ювелирство. За накитите от този период е характерно и използването на абстрактни геометрични форми в декорацията на бижутата. Една от основните характеристики на накитите през Римската епоха на Балканския полуостров е използването на по-стари форми и техники на украса. Гемите и камеите навлизат широко в произведенията на ювелирното изкуство от Долен Дунав. Майсторите-гравьори използвали карнеол, хамцедон, аметист, ахат, яспис, стъклена паста.

Обр. 24. Сребърен пръстен с гема от Врачански регион, България.

Обр. 25. Златен пръстен с гема от регион Хунедоара, Румъния.

Камените са изработени най-често от сардоникс. От Нове (до днешния град Свищов) разполагаме с най-много свидетелства за работата на ателиетата за гравирание на полускъпоценните камъни, което е тясно свързано с изработката на изделия на ювелирното изкуство и бижута. При изкопни работи в град Мездра, област Враца са открити зидани с тухли гробници и погребения в саркофази. Сред положените в тях гробни дарове силно впечатление правят огърлица от златни мъниста, златен пандаптив във формата на лулула, огърлица от сребърни мъниста, златен пръстен с гема от яспис, върху който е гравирана пчела и златен пръстен с гема от канеол, с изображение на ловна сцена. Една впечатляваща находка е бронзов ароматник със специално приспособление за закачване на гърдите. Друга впечатляваща находка от Мездра без аналог е сребърна мощехранителница, съставена от две полусфери, украсени с християнски символи (Обр. 26).

Обр. 26. Сребърна мощехранителница с християнски символи от град Мездра, Врачански регион, България.

Рациария (днес село Арчар, Видинско) вероятно е бил най-големият център на златарството за Централните Балкани. Надпис от римската вила при село Калиманци, Монтанско, поставен в началото на III век, е сочен като доказателство за наличие на златари или майстори, свързани с обработката на злато и сребро в Монтана. На това се основава и предположението за съществуване на ювелирни ателие там. Установено е, че именно около Монтана се намирили най-богатите златни залежи в северно-балканските земи. И като се има предвид, че в този участък на река Дунав са функционирали поне три моста свързващи двете територии става ясно, че ювелирството и материалната култура през този исторически период имат общи характеристики и историческа съдба. През периода на Великото преселение на народите (V-VII век) с навлизането на нов етнически елемент на Балканския полуостров се променят формите и украсите на бижутата, носещи особеностите на материалната култура на новопристигналите етноси. Така например ако през IV век широко разпространени имат т. нар. „луковичи“ фибули (Обр. 27), изработвани от мед, сребро и злато, то през V-VI век те напълно изчезват, като са заменени с богато украсените и пищни „варварски тип“ фибули-бижута (Обр. 28).

Обр. 27. Бронзова „луковича“ фибула с позлата от късноантичния кастел Августа, Врачански регион.

Обр. 28. Сребърни фибули с позлата от Врачански регион.

„Луковичи“, „корубести“ фибули, фибули „варварски тип“ и пръстени с геми и камен са разпространени от двете страни на Долния Дунав, което е поредното доказателство за общи културни, технологични и художествени тенденции в развитието на етническите групи от двете страни на Долния Дунав (Обр. 29).

Обр. 29. Сребърни фибули с позлата от регионите Муреш и Сибиу, Румъния.

От късноантичния кастел и ранновизантийски град Августа край село Хърлец, област Враца произхожда един уникален костен амулет датиран към VI век. На него са гравирани коленичил варварски аристократ и лодка с войници в нея. Счита се, че този амулет-бижу е принадлежал на аварски аристократ (Обр. 30).

Обр. 30. Костен амулет с гравирани фигури от късноантичния кастел Августа, Врачански регион.

Носенето на златни бижута през Средновековието е послание за социалното положение на притежателя им. Смятали са се за символ на статус и са изпълнявали ролята на визитна картичка.

Интересна е била тенденцията да се даряват златни бижута като израз на чувства от мъж към жена. Тогава се заражда и вечната традиция - пръстенът с диамант като символ на любов. Луновидните обеци-наушници, в различни варианти присъстват в инвентара на ранносредновековните езически некрополи (Обр. 31). Те имат широко разпространение в Среден, Долен Дунав и на Балканите.

Обр. 31. Бронзови „луновидни“ обеци и наушници от Врачански регион.

През ранното българско средновековие (VII-XI век) се наблюдават редица елементи на приемственост в ювелирните и бижутерийни

традиции с тези на древните тракийски майстори. Редом с влиянията на византийското изкуство на територията на централните Балкани се развива и едно местно, наситено с оригиналност и високо майсторство златарско изкуство. От Северозападна България произхождат медни и бронзови амулети от VIII-IX век с релеф върху лицевата страна на галопиращ надясно кон в профил със стилизирано прикачена на гърба му човешка глава - конник в анфас (Обр. 32).

Обр. 32. Бронзови амулети от Северозападна България.

Вероятно те са местно производство, една от ранните изяви на Врачанския и Чипровски златарски центрове. Като произведение на старото Врачанско и Чипровско златарство можем да приемем намерената край Враца сребърна чаша украсена с позлатени орнаменти във формата на кратунка,

дръжката на която завършва с лъвска глава - един шедьовър на местната бижутерийна школа. Покръстването на българите (864-865 години) бележи началото на един нов етап в развитието на старобългарската култура. Той се характеризира с масово навлизане на производствени, културни и модни тенденции, инспирирани основно от Византия. Същинският разцвет на ювелирното производство съвпада с периода на политически възход на българската държава от края на IX-X век. След приемането на християнството в посочения регион редица елементи на християнската символика плътно се вливат в традициите на бижутерското и златарско изкуства. Интерес предизвиква отлетият върху подвързията на врачанското четвроевангелие от XIII век кръст, както и други бронзови кръстове, пазени във Врачанския музей. Тази забележителна със своята обковка икона, представя големия стремеж към съвършенство на местните майстори-златари. Върху рамка от тънък сребърен лист с позлата са вплетени фини сребърни позлатени ивици, изкусно вплетени в ритмична поредица от правилно очертани квадратни полета и кръгове с добавени към тях редица допълнителни орнаменти. Тази великолепна плетеница затваря в полетата на рамката шест медальона с емайлирани изображения на светци, изработени чрез широко разпространената за този период византийска техника. Обещата с гроздовидна висулка принадлежи към един от най-ранните варианти на т.нар. „гроздовидни“ обеци. Те се срещат в християнските некрополи. Изработени са в

техниките на коване, спояване, филигран и грануляция. Златарството и ювелирството в съчетание с инкрустации на скъпоценни и полускъпоценни камъни са максимално използвани с техните върхове постижения при изработката на царствените атрибути на владетелите, техните съпруги и средновековната аристокрация. Специално внимание е отделено на скъпите облекла, богато украсени с бижута и благородни метали. Интересен и сравнително рядък накит е металната торква. По-често приемана като накит-инсигния, характерен за царското облекло. Най-често срещаните накити при археологически разкопки на некрополи от средните векове са пръстените и гривните. Ръцете са украсявани с различен брой и вид метални или стъклени гривни. Металните са изработвани от плътни пластини с връзана или релефна декорация, с грануляция или филигран, с разширени или стеснени краища, понякога завършващи със зооморфни стилизирани форми. Най-разпространени са гривните, усукани от четири обли нишки и оформени като петлици краища. Стъклените гривни са от синя, зелена, виолетово-черна паста, украсени с цветни нишки или с изрисувана повърхност. Огромно е разнообразието във формите, украсата и начина на носене на пръстените. През късното българско средновековие (XII-XV век) в широка употреба са използвани пръстени-печати, изработени от мед, сребро и злато. Те са част от голямата бижутерийна група на пръстените, но имат една особеност, че са пряко свързани с конкретни икономически или дори политически отношения. Използването на подпечатващи устройства с функцията на бижута и в частност на пръстени-печати е стара, антична традиция, съхранена през вековете в личния и обществен живот. Техните отпечатъци върху пластични материали са удостоверявали определена самоличност и са гарантирали автентичността и целостта на предмета, към който са били скрепени. Според някои средновековни сведения мъжките пръстени се носели в основата на малкия пръст откъдето трудно би изпаднал. Те имат централно изображение, обикновено лъв, орел, грифон или растително изображение и надпис около него с името на притежателя Тотев, Чокоев, 1993, 385-298). За нуждите на обикновеното население масово са произвеждани накити от мед и бронз, често посребрени и позлатени. Те са отливани в калъпи или ковани, понякога имитиращи филигранната техника. Украсявани са с разноцветна стъклена паста или полускъпоценни камъни. Владетелите носели на главите си корони и инсигнии на властта, а болярите диадеми със скъпи камъни и бисери. Коланите им са богато украсени с метални пластинки и токи, каквито личат върху някои ктиторски портрети. Един от основните елементи в икономическото развитие на град Враца през Средните векове са златарството и бижутерството. Като отрасли те са в пряка връзка с рударството. Във Врачанския балкан днес са известни над 20 стари мини за добив на руда. Те дават основата за развитието на златарството, бижутерството, медникарството, бронзолеярството и изобщо металообработването във Враца. Музеят в града съхранява над 4000 предмета, произведения на златарското изкуство или свързани със златарския занаят, датиращи от Средновековието. От времето на Втората българска държава са представяни многобройни обеци, изработени в традиционен старобългарски стил. Обикновено се срещат обеци във формата на халки без украса; обеци с нанизана кука сферичка и обеци с украса от четиристенна призма, съставена от малки зрънца (гранули). Особен интерес предизвикват обеците с двойно конусовидна и с гроздовидна украса (Обр. 33). Срещат се още кухи луновидни обеци и сребърни кухи, ковани обеци с отливани висулки. В средновековен некропол край Враца са намерени два великолепно сребърни наушника, украсени богато с филигранни червени мъниста.

Обр. 33. Сребърни кухи обеци с грануляция от Врачански регион.

В друг средновековен некропол до града върху главата на погребана жена е намерена част от сърмена лента, украсена с метални пластинки. От същия некропол произхождат част от ажурно

отлята пафта и игли за коса с ковани от сребро цветчета или украсени със сини мъниста. Най-многобройни са находките от гривни с четворно увита тел, направени от бронз или мед, понякога позлатени (Обр. 34). Срещат се гривни съставени от седем усукани части, със запоена на краищата пластинка, които носят характерни технологични белези на местното ювелирство.

Обр. 34. Традиционни бронзови „вити“ гривни от средновековна Вратица.

Най-често срещаните средновековни пръстени от Врачанско са от типа с плочка отгоре, на която са гравирани

розети, кръгчета, квадрат, кръст, пентаграм, птица или някакво друго украшение (Обр. 35). На някои от пръстените има и човешки изображения или са златна изработка със старобългарски надписи (Машов, 1986). Срещат се и специализирани пръстени имащи и функционално

предназначение, като пръстените за стрелба с лък.

Обр. 35. Сребърни и бронзови пръстени-печати от Врачанско.

Копчетата са част от накитите за дрехи. Те са кухи, сферични, без украса, изковани от медни или сребърни пластини или отливани от бронз. Срещат се и

много телени копчета.

Предметите, свързани със златарския занаят, най-добре са представени от находките от златарската работилница, открита при прохода Вратцата. При археологически проучвания тук е открито огнище, работна маса, две сребърни монети от времето на цар Иван Александър и сина му Михаил и целия познат арсенал от инструменти за леярско производство на накити. Това забележително откритие дава възможност да се изучи техниката на златарството във Враца през Средните векове. Употребявала се техниката на отливане в калъпи и в метални каси, напълнени с леярска пръст, както и техниката на изчукване и на гравирание. Тогавашният майстор-бижутер владеел прекрасно филигранът и гранулацията при изработването на скъпи пръстени и обеци. А откритите случайно или при археологически проучвания предмети недвусмислено разкриват високото художествено майсторство и високо развитата техника на старите врачански златари. За местната златарска школа говорят открити тук накити с форми, които не са открити никъде другаде.

Наблюдават се редица сходства в масово разпространените накити и бижута през средновековието от двете страни на Долния Дунав. Основният източник на информация са некрополите. Ювелирните предмети откривани в тях са обеци, пръстени, луновидни висулки и гривни, изработени от сребро и бронз. В музеините експозиции са показани редки и красиви образци от колекцията им - сребърни фибули с позлата, разнообразни по вид обеци, от обикновената халка до сложните по изработка и богата украса. За ранносредновековната българска култура, разпространена върху обширни територии на Балканския полуостров най-характерни са гроздовидните обеци. Първоначално те са изработени с грануляционна и филигранна техника. По-късно местните майстори за да направят накитите по евтини и достъпни, започнали да ги изработват чрез изливане. Филигранната и грануляционна техника са използвани и по време на късното средновековие. Наблюдава се голямо разнообразие по форма и изящество (Обр. 36).

Обр. 36. Златно съкровище от регион Констанца, Румъния.

Друг твърде разпространен накит през средновековието е огърлицата от мъниста. Изработени от стъкло или стъклена паста, мънистата са разнообразни по форма или цвят. Преобладават кръглите едносъставни, срещани често по Българските земи и съседните им територии. Към част от огърлиците има и луновидни висулки, отлети от бронз. Диадемите са сред накитите с подчертано представителен характер. Тази дума има старогръцки корен и означава венец, декоративна метална лента, обръч за украса на главата. Освен като украшение, в някои случаи диадемата е имала и утилитерно предназначение - да придържа покривалото на главата или косата. През средновековието са разпространени два вида: диадеми-обръчи, съставени от дебела, най-често усукана тел и диадеми-прочелници, съставени от различен брой декоративни метални плочки, апликирани към лента от мека тъкан. Торквите са метални обръчи от дебела тел, в краищата с механизъм за закачване. Като украшение те са познати още от древността. В Европа носенето им се свързва с келтите и дако-траките, при които този накит е използван като владетелски или войнски знак. В Тракия торкви са носени и от жени. Интересен факт е, че от старобългарско време торкви от бронз и сребро са открити в женски гробове. (Григоров, 2007, 76-81). Макар и рядко са изработвани и торкви от злато. Типичен пример е златната торква от некропола при Брос (Румъния; Luka, Pinter, 2001). Интересни по своята форма и украса са бронзовите гривни. Те са плоски, украсени с

вдлъбнати точки и чертички, а краищата им са оформени като силно стилизирани змийски глави.

Обр. 37. Бронзова плоска гривна от Врачанско.

Представените описания на средновековните накити и бижута дават ясна представа за високоразвита материална култура, за степента на развитие на ювелирните занаяти, за естетическите виждания и вкуса на населението, обитавало обширни територии от Балканския полуостров през средните векове. След османското завоевание мнозина просветени българи намират убежище в съседни страни. Книжовници-миниатюристи, иконописци и майстори-златари се преместват в Русия, Унгария и най-вече в близките сръбски и влашки земи. Някои от тях в по-късно време се завръщат главно в западните български територии и дават тласък за възраждане на българския дух. През XVI-XVII век в днешна Северозападна България процъфтява местна книжовна школа тясно преплетена с ювелирското и златарско изкуство. Създават се шедеври на старобългарската книжнина, подвързани с кожа и обковани с металопластика. За този подем допринася близостта на съседни свободни територии като Влашко, където християнските ценности и бижутерийни традиции са опазени в автентичен вид. Изработват се великолепни миниатюри с позлата, с чудни плетеници по заглавните страници и удивителни растителни мотиви. Своеобразният стил на българското златарско изкуство, чиито характерни черти се проявяват още в произведенията от IX-XIV век остава почит непроменен. В българските земи златарският занаят се развива в няколко по-значителни центъра, които допринасят за издигането му до висотата на интересно, самобитно и значимо народно изкуство. Прочути със своето майсторство са златарите-бижутери от София, Враца, Велико Търново, Видин, Силистра и Чипровци. Вероятно в тези населени места са функционирали средновековните старобългарски царски монетарници. Дългата поредица от златари, златарски произведения и бижутери от Чипровската школа, регистрирани от днешната наука започва с един сребърен обков на евангелие, изработено през 1567 година за манастира Тасмана в Румъния по поръчка на влашкия воевода Йон Мирча и съпругата му. Иконографията и техническите похвати в изпълнението му го отличават от стила на румънското златарство през този период. Очевидно е явното придържане към по-стара византийска традиция при оформянето на сцените и медальоните, която към средата на XVI век вече не се използва в Сърбия и Румъния. Следва поредица от обкови на значими за времето си евангелия като Чирепишкото, Тисманското, Врачанското, Щипското евангелия и много други (Обр. 38).

Обр. 38. Сребърен обков на евангелие с позлата.

Една особена група сред оригиналните произведения на златарските школи са сребърните жезли. Те се отличават своите елегантни линии и изящество в изработката. Не отстъпват по изящество и църковните кутии – мощехранителници (кивоти) и дарохранителници (реликвари). В тях чрез уравновесените пропорции, чрез сигурната линия и точния рисунък на гравюрите по стените, старите майстори-златари достигат своя апогей. Сред богатството, оставено ни от тях, важно място заема големият кивот, съхраняван днес в музея на изкуствата в Букурещ. Със сходен красив, специфичен в изразните средства почерк, издаващ една и съща школа, се отличава още един кивот, изработен през 1673-1674 година за румънския манастир Снагов и един реликварий за манастира Тисмана. Очевидно разцветът на изкуството и златарството в Северозападна България през XVI-XVII век се изразява особено силно в работите на старите врачански и чипровски златари, които едновременно с традиционната книжовна школа развиват и усъвършенстват старите ювелирни и бижутерийни умения. В този регион работят именити майстори на металопластиката – Никола и Костадин от Чипровци, йеромонах Григорий и майстор Мавродин, Иван, син Панов от Враца и други. Произведенията на врачанското и чипровско златарство освен в Северозападна България се разпространяват и в други краища на балканските земи – в румънските манастири Арнато и Куртеа де Аржиш, съхранили ценни мощехранителници и дарохранителници от XVII век и редица други манастири в южните български земи. От тези традиционни златарски и ювелирни школи произхождат обковите на евангелия, жезли на митрополити, сребърни кръстове и други църковни утвари. Подобни произведения на металопластиката изобилстват из църквите на Северозападна България, например престолният кръст и потир от манастира Иван Касинец,

дарохранителници от църквите Св. Николай, обковите на Черепишкото четвороевангелие, на Врачанското четвороевангелие в църковния музей, кръстовете на майстор Мавродий и други.

Обр. 39. Сребърни престолни кръстове с костена инкрустация от фонда на РИМ-Враца.

Особено ценен е кръстът от манастира Свети Иван Касинец от 1601 година. Освен сполучливата композиция, хералдически разположените едно срещу друго лъвчета представят символиката на старата държавност. Чрез металопластика в съчетание с дърворезба е представена сложна композиция съставена от растителни мотиви, кръст с разположени върху рамената му растителни мотиви и сребърна топка с четирима евангелисти (Георгиева, Бучински, 1959, 158). Миниатюрните форми в изкуството на златарството през XVI-XVII век дават предпоставка за добавяне на нови ориенталски и западни мотиви и създават репрезентативен стил в изкуството на метала. Турските златари се явяват проводници на официалното ислямско изкуство, което от своя страна е сложна амалгама от персийски, селждукски, арменски и други източни стилове и художествени възгледи. Те допринасят за трайно проникване на източните елементи в художествения репертоар на българските златари. В своите творчески търсения майсторите златари и бижутери са под влиянието и на изкуството на Западна Европа, предимно чрез форми и декоративни похвати на късната готика. Един от мостовете, по който проникват тези влияния, са дубровнишките търговци и занаятчии. Интересни са и взаимоотношенията между българските земи и васалните румънски княжества. В Трансилвания, Влашко и Молдова през вековете на османско господство разцъфтява бижутерно изкуство, което посредничи между високата художествена култура на Централна и Западна Европа и творчеството на останалите балкански народи. Важен е фактът, че препращайки на юг от река Дунав на множество ренесансови и барокови тенденции, по обратния път румънското изкуство получава оригинални елементи от светогорското, ислямското и оригинално старобългарско изкуство. А контактната зона в този обмен на познания и технологии са териториите от двете страни на голямата европейска река. (Сотиров, 1984, 5-25). Факт е, че основен поръчител на скъпи и красиви златарски произведения по време на османското владичество по Българските земи е църквата. Ето защо златарските произведения за светска употреба са крайно малко и недостатъчни, за разлика от широкото им разпространение в торевтиката на съседна Румъния. Запазени са единични произведения, известни с наименованието „чипровските сребърни чаши“ – едно обобщаващо понятие за чаши-тасове и чаши-кратунки от сребро с позлата (Обр. 40).

Обр. 40. Сребърен потир с позлата от манастира Иван Касинец край град Враца, България.

Традиционният усет на българката към изискана украса, към красивия женски накит, намира през втората половина на XVI век своето материално покритие. Изработваните по това време женски накити с разнообразната си форма и високото си художествено изпълнение, издигат още един връх на местното златарство и бижутерство. От Северозападна България произхождат разнообразни по своята форма и техническа изработка накити – огърлици, гривни, пръстени, обеци-наушници, игли за коса, диадеми, колани, пафти и копчета (Обр. 41). През османската епоха жените носят самостоятелни, както и в комбинация разнообразни с други накити брошки, топчета от сърма, кръстчета (седефени или с полускъпоценни камъни) и висулки, изработени от различни материали.

Обр. 41. Женски накити от периода на късното Българско Възраждане.

През епохата на Възраждането златарите от двете страни на Долния Дунав се радват на заслужена слава из целия Балкански полуостров. Те създават истински майсторски произведения, нежни и одухотворени. Изработени са пищни престолни кръстове и потири. В Северозападна България работят прочутите златарски фамилии на Коцовци, Валийците, Герговци, Кюмюрджиеви и други. Някои от тях обучават ученици, които разпространяват бижутерното изкуство из Сърбия и Влашко. Голямото развитие и разпространение на металопластиката в Северозападна България през Възраждането скоро създава условия в манастира „Иван Касинец“ край Враца, където е съществувала златарска работилница още през XVII век за да се създаде едно ново изкуство – художествената медна гравюра и

медникарството. През Възраждането (XVIII-XIX век) всички нововъведения се създават основно за жени. За мъжете остават пръстените, иглите за вратовръзка и верижките за часовници. Украшенията стават все по-елегантни и биват избирани в съчетание със седеф и изящни ювелирни техники, така че да се съчетават с тоалета. В украшенията масово се използват монети, нанизани около врата, главата, ушите и на косичника, спускащи се от пояса до петите. Накитите са изработвани от евтини сплави, като гривните от „меден полукръг на ръката, гривни тип „таралеж“, пафтите и колани от емайлирани пафти. В някои случаи те са покривани със сребърна баня или с позлата. Монетните накити през този период са мерили за големината на зестрата на младоженките. Не са редки случаите при които монетните накити достигат толкова големи количество, нанизани като черупки една върху друга, че „тялото било покрито до талията“. Формирането на градското общество през XVIII-XIX век оказва съществено влияние в развитието на медникарството, ювелирството и бижутерията. Златарството получава ново развитие в унисон с европейските влияния в модата. Оформят се цели златарски улици и чаршии. Употребяваната техника е разнообразна: филигран, коване, леене. Особено ценни са украсените с емайл златни произведения. В зависимост от предназначението им златарските произведения са изключително разнообразни – накити (различни игли, обеци, подбрадници, гердани, колани, пафти, пръстени и други), принадлежности за пушене (цигарета и табакери), капаци за часовници, подноси, чаши, кутии, обшивки на книги, ореоли при иконите и много други). Ювелирството през този период има национален характер, постепенно променящ се под влияние на европейските модни тенденции. Изкуството е целесъобразно, практично, здраво и съвременни красиво, съгласувано с чувството на българина за красота. Съвременният етап в развитието на бижутерията промишленост дава ново направление в живота на украшенията. Модерното движение в бижутерията започва в края на 1940-те, след края на Втората световна война. Бижутерията индустрия се развила с бързи стъпки. Отново се появява интересът към бижутерията като към изкуство. Появата на нови материали и техники за оцветяване на пластмаси и нови видове глина, води до по-голямото разнообразие в стиловете. Накитите започват да играят ролята на аксесоар. Не е тайна, че бижутата винаги са били важна част от живота на човека. Но какво в действителност символизира те и коя е причината почти всеки от нас да притежава поне едно бижу? Това можем да разберем ако проследим историята на бижутата и така си отговорим на въпроси от рода на „Защо не можем без накити“. Ювелирните скъпоценности поражда у човека желание за притежание и така с течение на времето кутийката за бижута остава препълнена. Би могло да се каже дори, че бижутата могат и да манипулират. Затова мъжете често прибегват към магичното въздействие на накитите, когато трябва да избират подарък на своята половинка. Индустриалната революция въвежда безпрецедентни промени в света и модата на бижутата и тенденциите им и ги променя по-бързо от всякога. Влияят филмите и рекламата, звездите, техните грим, коса и дрехи През 20 и 21 век. Започва производството и на синтетични камъни. Първият изкуствен диамант е произведен за първи път през 1940 година. По това време се произвеждат и перли в специални матрици за бисери. Бижутата вече са станали неизменна част и символика от живота ни. Комбиниране ги с облеклото си и останалите аксесоари, сливаме се с тях. Всъщност, те са най-необикновения аксесоар, защото имат своя душа и магия, носят свой собствен дух и имат своя история. Дългото им съществуване показва, че бижутата имат различни приложения и тълкувания от древни времена до съвремението. И днес тенденциите продължават да се менят, навлизат нови материали за изработката на мистичните бижута. Тепърва ще ставаме свидетели на още новости и дизайни, но сигурно е, че изяществото, традицията и красотата на вече създадените за толкова хилядолетия бижута никога няма да бъдат забравени (Обр. 42).

Обр. 42. Сребърна фиала с позлата от Рогозенското съкровище, Врачанско.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Георгиева, Бучински 1959: Соня Георгиева и Димитър Бучински. Старото златарство на Враца, София, 1959, 158.

Григоров 2007: Валери Григоров. Метални накити от средновековна България. Дисертации, 1, 2007, 76-81.

Иванова, Андреева, Рехо 2016: Наталия Иванова, Петя Андреева, Мария Рехо, редактори. Огледало на времето. Женската красота през вековете - каталог, София, 2016.

Костов 2007: Руслан Костов. Археометрия на неолитни и халколитни артефакти о България и тяхното значение в гемологията., София, 2007, 41-47.

Машов 1986: Спас Машов. Средновековни накити. Окръжен исторически музей Враца. Каталог, 1986.

Николов 2002: Васил Николов. Култура и изкуство на праисторическа Тракия, София, 2002 ,79-81.

Сотиров 1984: Иван Сотиров. Чипровска златарска школа. София, 1984, 5-25.

Тодорова, 1986: Хенриета Тодорова. Каменно-медната епоха. София, 1986, 163-164.

Тодорова, Вайсов 1993: Хенриета Тодорова и Иван Вайсов. Ново-каменната епоха в България, София, 1993, 228-229.

Тотев, Чокоев 1993: Константин Тотев и Иван Чокоев. Златни и сребърни пръстени-печати на територията на Балканския полуостров. Известия на исторически музей Кюстендил, V, 1993, 385-398.

Харизанов 1976: Васил Харизанов (съставител). История на град Враца. София 1976, 40-56.

Luka, Pinter 2001: Z. Luka, K. Pinter. Der Bröhmerberg bei Broos/Orăştie. Sibiu, 2001.

Oannța 2014: Oannța Marghintu, editor. Aurul și Argentul antic el României. Catalog de expozitie, 20014. Muzeul Național de Istorie a României.

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ

ЕВРОПЕЙСКИ ФОНД ЗА РЕГИОНАЛНО РАЗВИТИЕ

ИНВЕСТИРАМЕ ВЪВ ВАШЕТО БЪДЕЩЕ!

БЪЛГАРСКО ПРАВИТЕЛСТВО

**Проект „Дунав - мога да те чуя и няма да те забравя,
мога да те видя и ще те запомня,
мога да те пресъздам и да те разбера”**

**Програмата INTERREG V-A Румъния-България е съфинансирана
от Европейския фонд за регионално развитие.**

Материал, издаден от Търговско-промишлена палата Враца. Съдържанието на този материал не представлява непременно официалната позиция на Европейския Съюз

UNIUNEA EUROPEANĂ
FONDUL EUROPEAN PENTRU
DEZVOLTARE REGIONALĂ
INVESTIM ÎN VIITORUL TĂU!

GUVERNUL ROMÂNIEI

**DUNĂRE TE POT AUZI,
NU TE VOI UITA, TE POT VEDEA,
ÎMI VOI AMINTI DE TINE, MI TE POT IMAGINA ȘI
TE POT ÎNȚELEGE**

**ARTA BIJUTERIILOR DIN
ANTICHITATE PANA IN
ZILELE NOASTRE IN
BAZINUL INFERIOR AL
DUNARII**

Autor: Gheorghi Ganetsovschi

Conținutul acestui material nu reprezintă în mod necesar poziția oficială a Uniunii Europene.

www.interregrobg.eu

Istoria bijuteriilor are o evoluție lungă și fascinantă, legată direct de transformarea proprietarului lor într-o persoană conștientă. Inceputul acestei evoluții rezidă în antichitate și este asociat cu dezvoltarea intelectuală și tehnologică a omului. Scopul lor este un set de diverse calități și scopuri, cum ar fi afișarea de bogăție, afinență și prestigiu. În multe cazuri, acestea au utilizarea funcțională - nasturi din sarma, ace, catarama, diverse mijloace de încheiere haine, pantofi, curele și de fixarea părului, precum și scop simbolic - pentru a arăta apartenența sau afilierea la organizație militară sau religioasă. Le este atribuită chiar și funcția de protecție - sub formă de amulete, talismane și dispozitive magice. De-a lungul secolelor bijuterii au câștigat valori morale și valoarea calitativ-cantitativă. Cele mai multe culturi au o practică de a păstra cantități mari de avere stocată sub formă de bijuterii. Tipică, de asemenea, este și zestrea de nuntă în formă de bijuterii sau monede. Bijuteriile sunt folosite și ca monedă de schimb sau mărfuri. În afară de bogăție și afinență, bijuteriile au multe alte funcții. După cum sa menționat deja, pot fi un simbol de apartenență unui grup, cum ar fi crucifixul creștin și steaua evreiască a lui David, sau practica occidentală oamenii căsătoriți să poarte verigheta. Cele mai vechi dovăzi ale existenței bijuteriilor în viața umană, datând din timpuri preistorice, înainte de deschiderea celor mai simple tehnologii de procesare a materialelor. Primii locuitori folosesc doar ceea ce natura le oferă în mod natural. La începutul bijuteriile au fost făcute din piatră șlefuită, în cele mai multe cazuri, semi-prețioasă, oase sau dinți de animale, cochilii și scoici. Primele decorațiuni ajunse la noi podoabe sunt din epoca paleolitică. Coliere din dinți și gheare de animale capturate au înfrumusețat strămoșilor noștri și sunt însemne ale vânătorilor întreprinși și pricepuți. În peșterile Smulitsa I și II din apropierea satului Kunino, Vrața și Kozarnika în apropierea orașului Belogradchik s-au găsit mărgelile de cruste de diferite moluște sau oase de animale datând de la aproximativ 40 000 până la aproximativ 16 000 de ani înainte de Hristos. Podoabele din neoliticul mai târziu sunt făcute din pietre semiprețioase, lut, os, corn, coji de scoici și melci. Purtatul bijuteriilor nu poate fi legat în mod exclusiv de sentimentele estetice ale oamenilor. În multe cazuri sunt stabilite bijuterii-amulete și talismane, care au avut o anumită funcție magică - de exemplu, purtatul pe gât al idoloilor de oase și de piatră sau cusutul la hainele de aplicații osoase antropomorfe (Fig. 1). Această caracteristică magică a bijuteriilor poate fi urmărită prin toate perioadele istorice, până în epoca modernă.

Imag. 1. Amulete de os și marmura din fondul MRI-Vratsa.

La studierea arheologică a unei așezări și a unui centru ceremonial din neoliticul timpuriu în apropierea satului Ohoden, Vrața a fost descoperită o amuletă de jad prea rară în formă de broască (Fig. 2). Broasca de jad este considerată ca o piatră magică de prevenire a bolilor. Aceasta este asociată cu divinitatea Pământului cu învierea și este considerată aducător de noroc (Kostov 2007, 41-47). O altă proprietate a amuletelor este acela de a oferi fertilitate. Motivul pentru acest lucru este legătura, stabilită în mintea oamenilor antici, cu ciclicitatea în apariția și ascunderea unor animale, ca broasca de careia ciclicitatea coincide cu ciclurile naturii. În credințele antice broaștele sunt privite ca un mijloc de a preveni infertilitatea și asigurarea unei sarcini sanatoase.

Imag. 2. Amuletă de jad, situl neolitic timpuriu Ohoden-Valoga, Vratsa.

Așa cum s-a menționat mai sus podoabele și bijuteriile în perioadele preistorice poartă simbolul important al prestigiului. Acest lucru poate fi văzut mai întâi în societatea neolitică, unde, pentru prima dată se observă semne de poziție socială superioară a unei persoane sau a unui grup de persoane, prin achiziționarea de "bijuterii reprezentative", ca un fel de elemente de prestigiu. Obiectele care

pot fi interpretate ca prestigioase sunt produse din materii prime rare dobândite dintr-o zonă de la distanță și au o formă specială, chiar unică, creată cu multa grijă și diligență (Nikolov, 2002, 79-81). Articolele de jad se întâlnesc rar în cultura materială neolitică la nordul Bulgariei, care este și unul dintre principalele motive pentru a presupune că acestea erau semne de prestigiu. Materia primă este extrem de rară și greu de accesat. Din cauza duriității sale ridicate jadul este procesat lent și dificil și necesită abilități speciale. Podoabele fac parte din portul omului preistoric. Acestea oferă informații suplimentare cu privire la nevoile lor estetice și gusturile epocii. Perlele sunt de mai multe tipuri - plate, în formă de saibă, cilindrice, în formă de butoi și picatura. Se întâlnesc înșirate pe coliere sau curele. Sirurile fabricate din acestea pot fi compuse atât dintr-un singur tip de perle cat și de diferite tipuri. Există coliere deosebit de bogate din marmura și calcar. De la moluscă mediteraneană dentalium au fost făcute margele tubulare pentru coliere sau au fost tivite părți de îmbrăcăminte. Deosebit de interesante sunt acele pentru parul făcute din lungi oase de animale, unele cu capete în formă de zoomorfe. Pe capetele sunt purtate tiare din scoici Spondylus cusute pe benzi de pânză. Inelele sunt fabricate din oase de animale goale, dar sunt foarte rare. Toate podoabele neolitice sunt realizate într-un singur stil, strict geometrizat, fără amprente suplimentare pe acestea. Aceasta corespunde în totalitate cu forma geometrică generală a bijuteriilor și operelor de artă neolitică (Todorova, Vaysov 1993, 228-229). Sunt stabilite asemănări izbitoare în materiile prime folosite și de manoperă bijuteriilor în culturile neolitice Starchevo și Gradeshnitsa (în Bulgaria de azi) - Karcha (în România de azi), așezate pe ambele părți ale Dunării de Jos. Acest lucru arată că marele fluviu încă în milenii VII-VI î.Hr. a servit mai mult ca o arteră de legătură pentru comerț și schimburi culturale, decât ca linia de delimitare care separă populațiile umane. Precizia în fabricarea podoabelor din perioadele preistorice și astăzi provoacă uimire. Acest lucru este valabil atât pentru margele mici de lignit sau jad cat și pentru amuletele de jad cu găuri ale căror mod de manopera rămâne un mister. Schimbare substanțială în moda bijuteriilor are loc în epoca cuprului, atunci când începe prelucrarea metalelor. Un mare pas înainte a fost descoperirea aurului. Acesta se distinge prin manipularea ușoară combinată cu durabilitatea materialului. Împreună cu acesta s-au găsit și multe alte pietre rare și minerale. În combinația cu aurul, acestea sunt folosite în decorarea îmbrăcămintelor, armelor și obiectelor de uz casnic. După cum se știe, tot ceea ce este creat de omul poartă amprenta sa. Putem judeca despre eră după stilul podoabelor create în acest moment. Devin din ce în ce mai multe podoabe făcute din aur, din scoica mediteraneană Spondylus, din Dentalium (de asemenea materii prime care poartă semne de prestigiu), din muguri dintate de ren, din piatră de ardeză verde imitând alama, din marmura, carbune lignit, cupru, argilă, scoici, os, dinți de animale, din semintele unor plante, din cuarț, cuarțit, malachit, agat și calcedonie. Cele mai vechi bijuterii de aur cunoscute din Bulgaria provin din necropola calcolitică din Varna, datând din 4400-4100 î.Hr. Acestea sunt realizate din aur bătut și includ tiară, cercei, colier, platoșă, brățări și cataramă de centură. Chiar și acum se crede că descoperirea din "aurul de Varna" reprezintă cel mai vechi aur tehnologic prelucrat în Europa și în întreaga lume (Fig. 3).

Imag. 3. Podoabe și bijuterii, Necropola calcolitică, Varna

La sfârșitul epocii cuprului, atunci când s-a constatat diviziune specializată a muncii, podoabele devin un simbol al caracteristicilor materiale ale deținătorilor lor. S-a constatat că întregul set de decorațiuni personale a fost opera artiștilor individuali pentru că tehnica de precizie necesară pentru implementarea lor necesită o mare îndemânare și specializare. De exemplu, realizarea podoabelor de aur presupune aurări cu experiență și existența unor centre de producție de aur. În așezarea de înălțime "Daneva moghila" din calcoliticul târziu, în apropiere de orașul Mizia, districtul Vratsa, a fost găsită o amuletă-pandativ de aur unică cu o formă antropomorfă stilizată (Fig. 4).

Imag. 4. Amuleta de aur, așezarea calcolitică târzie „Daneva moghila” lângă s. Sofronievo, regiunea Vratsa.

Asemenea podoabe de aur au fost găsite și în movila de așezări din Ruse. Acestea sunt cele mai timpurii artefacte care reprezintă calitativ nouă direcția în fabricarea bijuteriilor și podoabelor cu introducerea metalului galben prețios.

Imag. 5. Podoabe, amulete și bijuterii din perioada calcolitică târzie, Movila de așezare, Ruse.

Cercetările arată că aceste prime podoabe de aur au fost făcute din aur natural (Fig. 6). Au o serie de similitudini cu pandantive similare descoperite pe teritoriul României de Sud de azi.

Imag. 6. Podoabe de aur, Sultana - Malu Rosu langa Calarasi, Romania.

Un grup foarte rar de artefacte, asociat cu productia bijuteriilor in plan neobișnuit, sunt vasele de ceramica extreme de rare, bogat decorate cu praf fin de aur, probabil rămășiță din slefuirea obiectelor din aur. Fragment dintr-un vas similar a fost găsit in asezarea de Înălțime Krivodol-Tepeto (calcoliticul tarziu), regiunea

Vratsa. In paralel, a continuat in mod activ utilizarea de os și corn ca materie primă pentru fabricarea bijuteriilor. Un atelier specializat pentru podoabe din os a fost descoperit in timpul cercetărilor arheologice ale asezării "Kaletó" (calcoliticul tarziu), in orașul Mezdra. Aici s-au gasite mai multe preparate de oase precum și produse rafinate finale. Idolii osoase sunt cu trăsături antropomorfe stilizat formate. In unele cazuri, in găurile de pe urechile sunt plasate inele de cupru, pe gât - torkva de cupru, pe talie - curea de cupru și pe partea de jos a picioarelor - placarea de folie de cupru. Se crede că idolii de oase plate sunt chipul zeiței Mama și sunt purtat ca podoabe, dar, de asemenea, si ca amulete pentru fertilitate. Aceste obiecte oferă o imagine clară a setului de bijuterii și locurile in care au fost puse in epocile preistorice. In unele morminte care datează din epoca de cupru au fost descoperite verighete de cupru puse pe dintii. Aceasta este, de asemenea, o parte din arsenalul bijuteriilor utilizate cu un anumit scop. Un grup de podoabe foarte fin formeaza acele de os pentru păr (sau haine), care au capete formate in mod variat și suprafață strălucitor lustruita. Ca amulete sunt purtate și "idolii de os", facute cu precizie, care, probabil, au fost căptușite pe haine sau alte obiecte. Cel mai des utilizate sunt colierele produse din margele de lut, os, marmura, din Spondylus, cupru, cuarț, agat, heliotrop și aur precum si din scoici gaurite și semințe de fructe. Margelele sunt fie lungi in forma de fus fie scurte in forma de saiba. Din margele scoicii Spondylus, cusute pe bucata de pânză sau piele, s-au făcut curele și brățări. Din plăci găurite bilateral din Spondylus și din dinți de mistreț s-au facut curele și tiare. La colierele și margelele se agateau amulete de piese de scoici cu forme diferite, precum și facute din dinți de animale si din lut. Un alt grup mare de decoratiuni sunt bratelele simple rotunde din scoica Spondylus. Este demn de remarcat faptul că această scoica mediteraneană a fost utilizata la scară largă și diseminata tocmai pentru fabricarea de diverse podoabe și bijuterii. Din punct de vedere cantitativ, acestea nu sunt distribuite uniform pe teritoriul zonei etno-culturale. Se observa o cantitate semnificativ mai mare a acestor articole de bijuterii in zonele marine (....cantitate de aceste bijuterii in zonele maritime din apropiere, langa....) maritime din apropiere, in timp ce in teritoriilor cantitatea distribuției lor și calitatea materiei prime scade. Dar, datele studiilor arată că in epoca cuprului producției și cererea podoabelor incurajează puternic schimburile intre comunitățile umane și pun inceputurile celor mai timpurii relații comerciale (Todorova, 1986, 163-164). Caracteristică tipică pentru epoca de cupru (V - IV mileniu BC) sunt trăsăturile culturale comune in cultură materială și spirituală a societăților umane care trăiesc pe ambele maluri ale Dunării. Acest lucru este vizibil in mod clar la bijuteriile cu tendintele comune materiale, tehnologice și de moda in culturile eneolitice timpurii Gradeshnitsa, Polyanyitsa, Sava la sud de Dunarea și Vîncia-Vădastra la nord de marele fluviu, precum si complexe culturale de calcolitic tarziu Kodzhademen-Gumenlitsa-Karanovo VI și Krivodol- Salkuta-Bubani care acoperă zone vaste ale țărilor de astăzi Bulgaria, Serbia și România. Sunt identificate multe elemente similare in cultura materială a așezărilor preistorice din nordul Bulgariei și cele din sudul României. Asemănări frapante au fost constatate intre materialele din așezările in Peștera Devetashka și Peștera Gura Baciului. In epoca bronzului, in paralel cu utilizarea activă a metalelor, in principal pentru producerea de arme și vase domestice apar primele bijuterii de argint. De atunci dateaza cele mai timpurii podoabe de argint si decoratiuni. Pentru prima dată in bijuteriile de argint incep să se încrusteze pietre semi-pretioase - turcoaz, granat, cuarț roz, malachit, onix, agat, jasp. Colierele, medalioanele, inelele, tampoane pentru urechi, cataramele pentru curele, garniturile sunt fabricate din cupru, bronz, aur și argint, in timp ce se perfectioneaza procesarea unei varietăți de pietre prețioase. Deosebit de interesante sunt miile de podoabe de aur găsite cu săpăturile arheologice in ultimii ani. Acestea sunt perle cilindrice sau sub formă de saiba și dimensiuni miniaturale, cu un diametru de 2-3 mm. Tehnica lor de fabricare este un mister.

De la sfârșitul epocii bronzului datează și comoara din Vulchitrun, regiunea Plevna, părți din care au o asemănare curioasă cu discurile din comoara la Sacuieni, la sud de Bihor, România; precum și cu discul din Călărași-Teis lângă Dolj, România (Fig. 7 și 8).

Imag. 7. Comoara de la Valcitrán, regiunea Plevna, Bulgaria.

Imag. 8. Tezaurile de la Bilbor și Calarasi, Romania.

Stocate peste milenii tradițiile originale din arta primilor traci și daci în epoca bronzului și epoca fierului se manifestă clar în fabricarea de podoabe, decorațiuni pe armele, aplicații la îmbrăcămintele, podoabe de cai și altele. Cu o originalitatea distinsă se disting

decorațiunile, semnele și timbrele gravate pe arma și bijuteriile. Ele reprezintă tema soarelui, exprimată într-un motiv tipic și des întâlnite păsări stilizate, heraldic așezate una vizavi de alta. Acest simbolism încorporat în gravurile este fără paralel. O caracteristică specială pentru dezvoltarea meseriei aurarilor și bijutierilor din nord-vestul Bulgariei în epoca bronzului și fierului este mineritul bine dezvoltat. Rădăcinile sale sunt trasate încă în epoca cuprului în mina Plakalnitza în apropierea orașului Vratsa, unde sunt găsite dovezi fizice pentru mineritul de cupru în mileniul V BC. În epoca bronzului regiunea Vratsa a devenit centru pentru extracția și prelucrarea metalelor pentru producția atât de arme cu scop militar și economic cât și de mare varietate de podoabe. Acestea au fost supuse schimbului și de distribuției în zone mai apropiate și mai îndepărtate. Purtătorul principal al acestor tehnologii de producție de bijuterii sunt triburile tracice locale. Cunoștințele pentru prelucrarea metalelor și fabricarea unor podoabe diverse se transmit din generație în generație, de la tată la fiu pentru a ajunge la culmile de rafinament și perfecțiune a produsului final. O sursă bogată de date pentru maiestria aurarilor trace și bijutierilor sunt numeroasele necropole de movila, cu care abundă întreaga Bulgaria de nord. Cele mai bogate descoperiri de la traci locuind în antichitate în zona actualului oraș Vratsa, sunt descoperite în movila Mogilanska situată în centrul orașului de azi. La descoperirea unui car trac cvadriciclu, împreună cu schelete de doi cai au fost scoase mai mult de 200 de bucăți de podoabe de argint de diferite dimensiuni și forme care au fost aplicate pe curelele și ștreangul, precum și un căpăstru de argint. Printre bijuteriile folosite ca decorațiune pe harnașamentul calului, fac impresie câteva aplicații circulare și eliptice de argint. Pe acestea, în stil trac, sunt descrise animale fantastice și scene (Fig. 9).

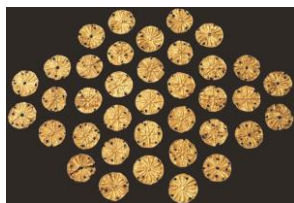

Imag. 9. Aplicații de argint, tezaurul de la Vratsa.

Imag. 10. Aplicații de argint, Dacia, Romania de azi.

Uimesc si ramasitele unui conducător trac si ale unei femei tinere gasite intr-unul din mormintele. Acestia sunt acoperiti cu numeroase daruri de inmormântare. Cele mai reprezentative descoperiri sunt 47 de aplicatii de aur: rozete și palmete(Fig. 11); două cercei rafinate din aur (Fig. 12); un colier de perle de sticlă; mai multe nasturi de aur; ace toaleta de aur și fibule de bronz.

Imag. 11. Aplicatii de aur, tezaurul de la Vratsa.

Imag. 12. Cercei de aur, comoara de la Vratsa.

Darurile prețioase sunt completate de mai multe vase de argint și de aur, tiara magnifica de aur de laura si nakolennik (ceva care se pune pe genunchi) de argint cu aurire (Fig. 13).

Imag. 13. Cununa de lauri de aur si наколенник de argint cu aurire, tezaurul de la Vratsa.

Nakolennikat prezintă capul unei femei cu bucle infasurate in spirala, stranse in cosita. Fruntea este impodobit cu o coroană de frunze de iederă, iar obrazul drept e acoperit cu dungi paralele, orizontale de aur. O parte din părul cade in valuri in jurul fetei si trece in doi lei pe gâtul femeii. Coanele leilor sunt stilizate in fascicule sub formă de flăcări și cu un ochi descris in toată lungimea. Lateral, din cojile unui melc apar doi șerpi, care au cap de leu. Joi, nakolennikat este decorat cu alte imagini ale altor doi șerpi cu capete de creatura fantastica leu-grifon. Un șarpe wste atacat de un vultur cu gheare uriașe, iar cealaltă are aripi de pasare (Harizanov 1976, 40-56). Tiara de aur este reprezentata de două ramuri de laur, legate la capătul din spate intr-una iar in fata invelite in cârlige de agățat peste fruntele. Printre frunzele sunt agățate fructe topchestii (sub forma de bila), care sunt goale la interior, iar la mișcările ascuțite emit un sunet specific. Cercei din aur au un aspect savuros și intradevar sunt un demn atribut-podoaba pentru regi. Partea lor superioară reprezinta un disc decorat cu rozete din plastic, spirale si perle. Pe discul este atașata o parte in forma de luna care in taierea arcuita de sus are o placa cu imaginea unei sirene iar pe partea de jos sunt atârinate ghinde prin lanturi. La scheletul unei femei dintr-un alt mormânt sunt descoperite un pandantiv de aur, podoaba de aur in formă de pasăre, inele de bronz, fibule și obiecte magice din lut ars datand din secolul V-IV BC. Comoara tracica din Vratsa care contribuie la clarificarea unui sir de intrebari legate de natura artei tracice care dezvăluie particularitățile stilului de bijuterii locale pe teritoriile de pe ambele maluri ale Dunării de jos. Opera de bijuterii este lucrata de talente distincte, ai căror abilitate depășește cu mult tradițiile locale modeste și oferă o contribuție semnificativă la realizările artei mondiale. O paralelă izbitoare la nakolennikut de argint din Vrața se inregistreaza cu comoara la Agighiol lângă Tulcea, sud-estul România (Fig. 14). Aceasta indică prezența in această perioadă cronologică a unei unitare comunități etno-culturale din această regiune a Europei.

Imag. 14. Comoara de la Agighiol, langa Tulcia, Romania de Est.

Din zona Vraței provin inca trei comori de argint, care arată puterea, ci și bogăția conducătorilor de triburi locale. Una dintre ele este celebra in lume comoara din Rogozen care rămâne cea mai mare comoara tracica găsită până acum (Fig. 15).

Imag. 15. Comoara de la Rogozen, regiunea Vratsa.

Descoperirea din Rogozen, Vratsa este una dintre cele mai importante comori antice din secolul al IV BC, găsite in Europa de Sud-est. Se compune din 165 de vase din argint cu probă înaltă și are o greutate totală de 20 kg. Comoara cu diversitatea sa de imagini și scene este model al unei lumi dispartate de mult - cea a tracilor. In aceasta se împletesc realitatea cu lefenda - s-a ridicat o perdea și in fața noastră apar zei și oameni, animale și plante de basm și reale. Imaginile umane se disting cu însufletire speciala. Parca șoptesc legende uitate care de-a lungul secolelor se împletesc treptat in conceptele noastre moderne de bine și rău, frumos și diform, de real și inventat, si au format durabil mentalitatea bulgară. Comoara din Rogozen îmbogățește imaginile noastre pentru dezvoltarea artei tracice de bijuterii. Unul dintre vasele de argint este o adevărată capodoperă - pe fundul plat medalionul este incastata o emblema-medalioncu cu decoratiune figurala, executata in relief înalt. Este recreata o scenă dintr-un mit grecesc - eroul, renumit pentru puterea și curajul sau, Hercules seduce (sau este sedus de) preotesei Templul lui Apollo - Auge. Acest vas făcând in unul dintre atelierele trace locale, demonstrează existența unor contacte active ale populației tracice locale cu alte zone ale lumii antice. Un alt vas de argint aurit prezintă o imagine magnifică a soarelui prin delicate tehnica filigranată. Acesta reprezinta urmatorul vârf in dezvoltarea de artei bijuteriilor tracice. Printre cele mai raspandite bijuterii din epoca fierului sunt fibulele de argint și de bronz. Se disting printr-o formă și tehnică de măiestrie specifice, prin răsucire complicata și indoire a unui fir de cupru sau argint. Cele mai multe cunoscute sunt asa numetele fibule “cu ochelari” (Fig. 16).

Imag. 16. Pahar de argint (gobeleta) cu aurire, comoara de la Rogozen, Vratsa.

Si aici găsim asemănări izbitoare între cupe mari “gobeleta” și unele fiale de argint din comoara Rogozen lângă Vrața cu comoara din Agighiol lângă Tulcea, sud-estul României (Oanța, editor 2014). Comoara din Bukyovtsy (acum Misia), cu cele două părți ale ei, constând din obiecte de argint și bijuterii este a doua după importanta comoară tracică, descoperita in nord-vestul Bulgariei. Aceasta datează de la sfârșitul secolului al V BC. Comoara este formata din două fiale de argint, o cana mica de argint, podoaba de argint cu aur, nachelnik (ceva care se pune pe frunte) in forma unui șoim, gobele de argint cu podoabe aurite, aplicatii de la două flori de lotus alaturate. Comoara Bukyovtsy ne prezintă exemple excelente de toreutica tracica și producția de bijuterii. Printre acesteai un loc de frunte ocupă podoaba de argint. Aceasta este compusa din cinci fibule in formă de ac de siguranță, care sunt ornamentate bogat. De ele, prin intermediul unor cârtige, sunt atașate capete decorative de om. Sub fiecare este pusa o rozeta, una dintre ele având dimensiuni mai mari și decoratiune generoasa. Sunt legate între ele prin cordon din fire de argint împletite. de aceasta sunt agățate pandantive cu forma sferică și ovala. Poate că aceasta podoaba a decorat pieptului unei femei tracice dintre familie de conducător și a reprezentat o valoare familiala transmisa din generație in generație. Paharul de argint este realizat cu mare maiestrie. Suprafața sa este brăzdată de superficiale caneluri, care accentuează forma sa. Imediat sub gura este incizată o centura aurita cu ornamente florale și geometrice. Acest pahar este diferă de celalalte vase din argint prin forma sa și decorațiune fina. Acesta a avut un loc special in slujba domnitorului trac. Comoara din Galiche, Vrața a fost descoperita accidental In 1918. Se compune din 14 aplicatii de argint aur placate cu aur cu forma circulara și diferite dimensiuni, numite falere, care sunt datate la sfârșitul sec. II - I BC. Acestea fac parte din armura ceremoniala a militarilor tracici de origine nobilă și au decorat harnasamentu calului

conducătorului. Falerele găsite în imediata apropiere a satului Galiche sunt opera unui artist local, care a luctat cu multa pricepere (Fig. 17).

Imag. 17. Falere de argint (aplicatii), comoara de la Galice, Vratsa.

Acest lucru este evident atât prin metoda de fabricație cât și prin decorarea lor. Ele poartă cicatricele stilului unic artistic trac. Acest lucru este evident mai ales la una din falerele - cea care este decorata cu fructe de migdale. Cu un

astfel de ornament sunt decorate o parte din vasele din comoara Rogozen care este realizata mult mai devreme. Prin urmare, aplicatiile din Galiche atestă dezvoltarea în continuare a stilului artistic trac în realizarea bijuteriilor în următoarele secole. Modificările aparute nu alterează originalitatea și specificitatea sa, ci mai degrabă le îmbogățesc cu conținut nou și diversitatea de forme și imagini. Este posibil ca aplicațiile sa fie ascunse - la sfârșitul sec. I BC. Apoi pământurile Bulgariei Nordvestice de azi devin scena unor confruntări sângeroase. Populația locală trăcă face încercări disperate de a opri invazia legiunilor romane. S-ar putea argumenta că aplicațiile din Galiche sunt ascunse imediat înainte de instaurarea statului roman în nord-vestul Traciei. Cuceritorul pune sfârșitul auto-dezvoltării tracilor, dar arta lor distinctivă rămâne. Aceasta se împletește strâns în bazele unei noi culturi - cea a Imperiului Roman. Îi oferă imagine nouă și reală, o face mai umană și ușor de înțeleasă. Comoara din Yakimovo a fost descoperită în 1972 în satul Yakimovo, Montana și ca majoritatea monumente asemănătoare, este descoperită întâmplător. Se compune din patru boluri de argint cu forma unui trunchi de con, vas de argint cu două mânere, numit în cele mai vechi timpuri kantharos, două aplicații circulare, două bratari masive de argint în spirală ale căror margini sunt în formă de capete de șarpe, vas de bronz cu banda de argint, fragmente din alte vase de bronz. Poate că acesta nu este întreaga comoară, din moment ce există indicii că unele dintre obiectele au fost furate, imediat după descoperirea. Artefactele salvate sunt păstrate azi în Muzeul Montana (Fig. 18).

Imag. 18. Comoara de la Yakimovo, regiunea Montana.

Pe partea exterioară a celui mai mare castron se vede relieful înalt al unui călăreț cu o mantie scurtă și o sabie lungă. Figura este printre imaginile rare ale călărețului trac pe obiect din metal prețios. Pe una dintre aplicațiile este prezentat un om cu o barbă, despre care cercetătorii sugerează că e însuși proprietarul tezaurului, prezentat ca eroul călăreț. Imaginea celeilalte aplicații este, fără îndoială, a Marei Zeite - Mamă. Aceasta ține în mâinile sale kantharos, probabil, destinat pentru ceremonii rituale. Ambele aplicații au fost folosite pentru

decorarea vaselor destinate pentru ritualurile religioase ale tracilor. Imaginile de pe acestea sunt asociate cu obiceiul de a deifica conducătorilor și cu convingerea că acestea provin din primordiala zeita-mamă. Paralelă exactă în felerile, brățări serpentine și fialele găsim în comoara de la București-Herastru. În nordul Bulgariei de azi au fost descoperite și comorile din Letnitsa, Lukovit (Fig. 19) și comoara ghetilor Sveshtari din Sveshtari aproape de Razgrad. Un număr de elemente din acestea au asemănări izbitoroare cu părți din comorile de aur și argint din sudul României de azi.

Imag. 19. Comoara de la Borovo, Bulgaria de Nord-Est.

Comorile trace din Vratsa, Montana, Loveci și Razgrad fac parte integrantă din trecutul bogat al nord-vestul Bulgariei. Toate acestea sunt legate organic și marchează prezența unui stil artistic unic de artă decorativă tracica. Apariția și dezvoltarea sa sunt opera meșterilor care și-au investit creațiile sale nu doar cu mari aptitudini profesionale, dar, de asemenea, cu bogată viziunea de a lor despre lume. Așa că astăzi lucrările lor trezesc nu numai admirație, ci și excitare. Noua - moștenitorilor moderni ai tracilor ne rămâne să ne mândrim de cultura lor

materială bogată și s-o reprezentăm cu demnitate în Europa ca fiind una dintre cele mai importante realizări ale patrimoniului său. În timpul perioadei romane (sec. I - IV) bijuteriile în Peninsula Balcanică dobândesc sensul adevărat al luxului, prestigiu și necesitate cel mai mult pentru femeile. Acestea sunt simbol al proprietății personale pentru detinatorul lor și o sursă de durată lungă de bogăție. După cum a menționat Titus Livius "materialele și îmbrăcămintele purpurii se pot rupe și uza ..., dar la aurul nu este nici o pierdere, cu excepția prețului pentru prelucrarea sa". Utilizator

primar sunt tratii locali care se romanizeaza treptat. Este cunoscut faptul că, chiar cu câteva decenii întârziere și teritoriile la nord de Dunarea de Jos sunt, de asemenea, alaturate sau intra sub influența economică și culturală puternică a Imperiului Roman. Acest fapt definește tendințele tehnologice și de moda generale în arta aurului, bijuteriilor și industria de bijuterii (Fig. 20).

Imag. 20. Inel de aur din Bulgaria de Nord.

Podoabele realizate din pietre prețioase și metale prețioase sunt unul dintre cele mai bine recunoscute semne de avere, statut social și influență în societatea romană. Există descrieri ale unor femei romane bogate și puternice “acoperite cu perle și smaralde, aranjate în rânduri alternative pe capul, părul, urechile, gatul și degetele” (Pliniu). Potrivit altor descrieri soțiile negustorilor bogați purtau câte

două brățări pe brate și glezne și plasa de aur pe părul sau o mare capsulă de aur la gâtul și cercei de perla. În Imperiul Roman tinde să crească numărul, soliditatea și splendoarea podoabelor. Și, în timp ce portretele din secolul I arată femeile doar cu un singur lantisor în gât, de obicei, cu un pandantiv sau colier cu pietre, apoi în imaginile din secolul II colierele sunt deja doi sau trei, unul dintre acestea este întotdeauna decorat cu mari pietre colorate. Cercei mai timpurii sunt de cate o perla sau ornament de aur, dar, în timp, aceasta podoaba este îmbogățită și adesea descrisă cu două, trei sau patru pandantive. Inelele sunt bijuterii foarte populare, chiar presupunând purtarea lor și pe zona inghinală. Cu cererea tot mai mare de lux bărbații acoperă de fapt mâinile sale cu inele. Brățările au fost purtate mai ales de femei, în special pe mâini și mai rar în glezne (Ivanova, Andreeva, Reho, eds., 2016). Mai sunt folosite multe articole de toaletă ca oglinzi de argint, ace decorative de os pentru păr și piepteni, decorate cu podoabe sculptate (Fig. 21 și 22).

Imag. 21 Ace de par decorative din fondul MRI-Vratsa.

Imag. 22. Pieptene de os cu decoratiune incizata.

Fenomen nou în epocă imperială romană sunt monedele folosite ca coliere sau montate în medalioane. Acest stil a devenit foarte popular în secolul al III-lea. Cercei cu scuturi semisferice, adesea încadrate cu sârmă cutată cu canelure care seamănă cu ornament de perla, sunt răspândite pe scară largă.

Imag. 23. Comoara argintie de la Motatei, reg. Craiova.

Incrustarea de pietre prețioase, sticlă și email găsește aplicare tot mai mare în podoabele romane. Pentru podoabele din această perioadă este tipică și utilizarea unor forme geometrice abstracte în decorarea bijuteriilor. Una dintre principalele caracteristici ale podoabelor în epoca romană în Peninsula Balcanică este utilizarea unor forme și tehnici de decorare mai vechi. Gliptele și cameele intră pe scară largă în operele de artă a bijuteriilor de pe Dunărea de Jos. Mestarii-gravori au folosit carneol, hamtsedon, ametist, agat, jasp, pastă de sticlă. Cameele sunt realizate în mare parte din onix. Din Novae (orașul Svishtov de azi) avem cele mai multe dovezi pentru activitatea atelierelor pentru gravarea pietrelor prețioase, care este strâns legat de producția articolelor de bijuterie și bijuterii.

Imag. 24. Inel de argint cu intalie, regiunea Vratsa, Bulgaria.

Imag. 25. Inel de aur cu intalie, regiunea Hunedoara, Romania.

În urma săpăturilor în orașul Mezdra, regiunea Vratsa sunt descoperite morminte zidite din cărămidă și înmormântări în sarcofage. Printre darurile de înmormântare depuse în acestea fac impresie puternică un colier din mărgelă de aur, pandantiv de aur în formă de lunulă, un colier de perle de argint, un inel de aur cu glijă de iaspis pe care este gravată o albină și un inel de aur cu o glijă de kaneol cu imaginea unei scene de vânătoare. O descoperire izbitoare e un aromatnik de bronz cu dispozitiv special pentru atașare pe piept. O altă comoară impresionantă din Mezdra fără egal este o racla de moaste de argint formată din două emisfere, decorate cu simboluri creștine (Fig. 26).

Imag. 26. Racla de moaste de argint cu simboluri creștine, orașul Mezdra, regiunea Vratsa, Bulgaria.

Ratsiaria (acum satul Archar, Vidin) a fost, probabil, cel mai mare centru de aurar a Balcanilor centrale. O inscripție din vila romană din satul Kalimanti, Montana, pus la începutul secolului al III este arată ca dovadă pentru prezența aurarilor și meseriașilor asociați cu procesarea aurului și argintului în Montana. Pe aceasta se bazează și presupunerea pentru existența unui atelier de bijuterii acolo. S-a constatat că anume în jurul Montanei se găsesc cele mai bogate depozite de aur în ținuturile nord-balcanice. Și având în vedere că în această porțiune a Dunării au funcționat cel puțin trei poduri care leagă cele două zone, devine clar că arta bijuteriilor și cultura materială în timpul acestor perioade istorice au caracteristici comune și soarta istorică. În timpul Marelui migrații (sec. V-VII lea), odată cu apariția unui nou element etnic în Balcani se schimbă forma și decorarea bijuteriilor care poartă caracteristicile culturii materiale a grupurilor etnice nou-venite. De exemplu, dacă în secolul al IV-lea sunt larg răspândite așa numitele fibule „de bulb” (Fig. 27) realizate din cupru, argint și aur, apoi în sec. V-VI ele dispar complet, fiind înlocuite cu fibulele-bijuterii decorate bogat și „de tip barbar” (Fig. 28).

Imag. 27. Fibula „de bulb” din bronz cu aurire, castelul din antichitatea târzie Augusta, regiunea Vratsa.

Imag. 28. Fibule de argint cu aurire, regiunea Vratsa.

Fibule „de bulb”, „gaurite”, fibule „de tip barbar” și inele cu glijă și Kamen sunt distribuite pe ambele maluri ale Dunării de Jos, care este o altă dovadă pentru tendințe culturale, tehnologice și artistice comune în dezvoltarea grupurilor etnice de pe ambele maluri ale Dunării de Jos (Fig. 29).

Imag. 29. Fibule de argint cu aurire din regiunile Mureș și Sibiu, România.

De la castelul din antichitatea tarzie si oraşul bizantin timpurii Augusta in apropiere de s. Harlets, regiunea Vratsa vine o amuletă unica de os datată în secolul al VI-lea. Pe ea sunt gravati un aristocrat barbar în genunchi şi o barcă cu soldaţi. Se crede că această amuleta-bijuterie a aparţinut unui aristocrat avar (Fig. 30).

Imag. 30. Amuleta de os cu figure sculptate, castelul din antichitatea tarzie Augusta, regiunea Vratsa.

Purtarea de bijuterii de aur în Evul Mediu este un mesaj cu privire la situaţia socială a proprietarului lor. Au fost crezute ca simbol al statutului şi au servit ca o carte de vizită. O tendinţă interesantă a fost aceea de a se dona bijuterii de aur ca o expresie a sentimentelor de la bărbat la femeie. Atunci apare şi tradiţia atemporală - inel cu un diamant ca simbol al iubirii (Fig. 31). Cercei sub forma de luna, în diferite variante prezintă în inventarul necropolelor păgâne medievale timpurii. Sunt disponibile pe scară largă în Dunarea Mijlocie, Dunărea de Jos şi Balcani.

Imag. 31. Cercei din bronz „sub forma de luna”, regiunea Vratsa.

În Evul Mediu timpuriu bulgar (secolul VII-XI) se observa o serie de elemente de continuitate în tradiţiile artei bijuteriilor cu cele ale vechilor meşteri traci. Alături de influenţa artei bizantine pe teritoriul Balcanilor centrale se dezvoltă o arta aurară locală plină de originalitate şi de înaltă măiestrie. De la nord-vestul Bulgariei provin amulete din cupru şi bronz din secolul al VIII-IX-lea cu relief pe faţa al unui cal în profil galopând la dreapta, cu cap de om ataşat stilizat pe spatele sau - calare în faţă deplină. Poate că sunt produse pe plan local, una dintre cele mai vechi apariţii ale centrelor de aurări din Vraţa şi Chiprovtsi. Ca produs al aurarului vechi din Vraţa şi Chiprovtsi putem accepta paharul de argint (descoperit lângă Vratsa) decorat cu podoabe de aur în formă de tărtăcuţă, mânerul caruia se termină cu cap de leu - o capodoperă a şcolii locale de bijuterii (Fig. 32).

Imag. 32. Amulete din bronz, Bulgaria de Nord-Vest.

Creştinarea bulgarilor (an. 864-865) marchează începutul unei noi etape în dezvoltarea culturii bulgare vechi. Acesta este caracterizat de un aflux masiv de tendinţe industriale, culturale şi de modă, inspirate în principal de Bizanţ. Perioada de glorie adevărată a producţiei de bijuterii coincide cu perioada de

creştere politică a statului bulgar de la sfârşitul secolului al IX-X. În urma adoptării creştinismului în regiunea menţionată o serie de elemente de simbolica creştină sunt strâns împletite cu tradiţiile de bijuterie şi arta aurară. De interes este crucea turnată asupra legării tetraevangelului din Vratsa din secolul al XIII-lea, precum şi alte cruci de bronz păstrate în muzeul din Vratsa. Acest lucru remarcabil cu icoana lui Iacov reprezintă marea dorinţă de perfecţiune a aurarilor locali. Pe un cadru de foaie subţire de argint cu aur sunt ţesute benzi fine de argint aurit, împletite cu maiestrie într-o serie ritmică de câmpuri pătrate delimitate în mod corespunzător şi cercuri cu adaugate acestora un număr de podoabe suplimentare. Aceasta magnifică împletitură închide în câmpurile ramei şase medalioane cu imagini smălţuite ale unor sfinţi făcute prin larg răspândita în această perioadă tehnica bizantină. Cercelul cu pandantiv de ciorchin aparţine uneia dintre cele mai vechi versiuni ale aşa-numitei cercei de “ciorchin”. Aceştia se găsesc în cimitirele creştine. Sunt realizate în tehnicile de forjare, sudură, filigram şi granulare. Aurarul şi arta bijuteriilor în colaborare cu incrustaţii de pietre preţioase şi semipreţioase sunt folosite maximal cu realizările lor de varf în producţia atributelor regale ale conducătorilor, soţilor lor şi ale aristocraţiei medievale. O atenţie deosebită se acordă hainelor scumpe, decorate bogat cu bijuterii şi metale preţioase. O podoaba interesantă şi relativ rară este torkva din metal. Mai des luată ca o podoaba-insignia, tipică pentru îmbrăcămintele regale. Cele mai des întâlnite podoabe în timpul săpăturilor arheologice ale

cimitirelor din Evul Mediu sunt inelele și brățările. Brațele sunt decorate cu un număr și tip diferit de brățări din metal sau sticlă. Cele din metal s-au realizat din plăci groase cu decor incizat sau de relief, cu granulație și filigranat, cu colțuri largi sau înguste, uneori, terminându-se cu forme zoomorfe stilizate. Cele mai frecvente sunt brățările, răsucite de patru fibre rotunde și capete în formă de petlitse. Brățările de sticlă sunt din pasta albastră, verde, violet-negru, decorate cu fire colorate sau cu suprafața vopsită. Există o mare varietate în forme, decoratiunea și modul de a purta inelele. În Evul Mediu târziu bulgar (sec XII-XV), în utilizarea pe scară largă au fost utilizate inele-peceti din cupru, argint și aur. Ele fac parte din grupul mare de bijuterii al inelelor, dar au o trăsătură ca sunt direct legate de relații economice sau chiar politice specifice. Utilizarea dispozitivelor de sigilat cu funcția de bijuterii, în special inele-peceti este o veche tradiție antică conservată a lungul veacurilor în viața privată și publică. Ampretele lor pe materialele plastice au certificate o identitate specifică și au garantat autenticitatea și integritatea obiectului pe care au fost fixate. Potrivit unor date medievale inelele barbatesti se purtau la baza degetului mic de unde ar fi căzut cu greu. Au o imagine centrală, de obicei, un leu, vultur, griffin sau imagine de plantă și inscripția în jurul acestuia cu numele titularului (Totev, Chokoev, 1993, 385-398). Pentru nevoile populației simple sunt produse în masă bijuterii din cupru și bronz, de multe ori argintite și aurite. Sunt turnate în forme sau forjate, uneori, imitând tehnica filigranată. Sunt decorate cu pastă de sticlă multicoloră sau pietre semi-prețioase. Domnitorii purtau pe capetele lor coroane și însemnele puterii, iar boierii tiare cu pietre prețioase și perle. Curelele lor sunt bogat decorate cu plăci de metal și cataramă, așa cum se poate vedea pe unele portrete de ctitori. Unul dintre elementele-cheie în dezvoltarea economică a orașului Vratsa în Evul Mediu sunt aurarul și arta bijuteriilor. Ca industrie sunt direct legate de extracția de minereu. În Balkan-ul de Vratsa astăzi sunt cunoscute mai mult de 20 de mine vechi de extracția de minereu. Acestea oferă baza pentru dezvoltarea de aurar, bijuterii, cupru, bronz, turnare de bronz și toată prelucrarea metalelor în Vratsa. Muzeul din oraș păstrează mai mult de 4000 de obiecte, opere de artă giuvaergiu sau legate de meseria de aurar care datează din Evul Mediu. Din timpul al Doilea stat bulgar sunt prezentate numeroase cercei, lucrate în stil tradițional bulgar vechi. De obicei se întâlnesc în formă de cercei simpli; cercei cu sfera mică goală înșirată și cercei decorate cu prisma de patru pereți compusă din boabe mici (granule). Interes deosebit reprezintă cerceii cu decorațiune de con dublu și de ciorchine (Fig. 33). Există, de asemenea, cercei sub forma de lună și cercei goale de argint, forjate cu pandantive turnate. Într-o necropolă medievală aproape de Vratsa sunt găsite două naushnika (ceva care se pune la urechi) magnifice de argint brodate bogat cu margele roșii filigranate.

Imag. 33. Cercei goale din argint cu granulație, regiunea Vratsa.

Într-o altă necropolă medievală în apropierea orașului, pe capul unei femei îngropate a fost găsită o betea decorată cu plăci de metal. Din aceeași necropolă provin o parte din pafta turnată de ajur și ace de păr cu flori de argint forjate sau decorate cu margele albastre. Cele mai numeroase sunt descoperirile de brățări cu sârmă înfășurată de patru ori, realizate din cupru sau bronz, uneori aurite (Fig. 34). Se întâlnesc brățări formate din șapte părți răsucite, cu placă sudată la fiecare capăt, care poartă caracteristici tehnologice tipice artei de bijuterii locale.

Imag. 34. Bratari tradiționale din bronz „răsucite”, Vratsa medievală.

Cel mai des întâlnite inele medievale din zona Vratsa sunt de tipul cu placă pe partea de sus, pe care sunt gravate rozete, ceruleți, pătrat, cruce, pentagrama, păsări sau orice alt ornament (Fig. 35). Unele dintre inele au și o imagine omenească sau sunt făcute de aur cu inscripții în

bulgara veche (Mashov., 1986). Se intalnesc, de asemenea, inele specializate având scop funcțional, cum ar fi inelele pentru tir cu arcul.

Imag. 35. Inele-pecete din argint si bronz, regiunea Vratsa.

Nasturii sunt parte din podoabele pentru haine. Ei sunt goi la interior, sferici, fara decoratiune, forjate din plăci de cupru sau argint sau turnate din bronz. Există, de asemenea, multe nasturi din sarma. Obiectele legate de meseria de aurar, sunt cel mai bine reprezentate de descoperirile din atelierul aurar deschis in pasajul Vratsata. In cercetarea arheologică aici este gasit si un șemineu, masa de lucru, două monede de argint din vremea domniei țarului Ivan Alexandru și fiul său Mihail și tot arsenalul familiar de instrumente pentru producerea de turnare de bijuterii. Aceasta descoperire remarcabila ofera o oportunitate de a învăța arta aurarului din Vrața in timpul Evului Mediu. S-a folosit tehnica de turnare in forme și cadre metalice umplute cu pământ de turnătorie, precum și tehnica de ciocănire și gravura. Meisterul-bijutier de atunci a stăpănit perfect filigranată și granulara in realizarea inelelor scumpe și cercei. Iar obiectele descoperite intamplator sau in timpul cercetarii arheologice dezvăluie in mod clar măiestria artistica și tehnica foarte dezvoltată a vechilor aurari din Vratsa. Pentru școală locală aurara vorbesc podoabele cu forme descoperite aici si care nu se găsesc nicăieri altundeva. Se observa o serie de similitudini in podoabele și bijuteriile raspandite in masa in evul mediu pe ambele maluri ale Dunării de Jos. Principala sursă de informații sunt necropolele. Obiectele de bijuterie găsite acolo sunt cercei, inele, pandantive in forma de luna și brățări din argint și bronz. In expozitiile de muzeu sunt modele rare și frumoase din colecția lor - fibule de argint aurite, diferite tipuri de cercei, de la simpla verigheta pana la modelele cu realizarea complexa și decor bogat. Pentru cultura timpurie bulgară medievală, răspândia in zone vaste ale Peninsulei Balcanice, cele mai tipice sunt cercei sub forma de ciorchina. Inițial, acestea sunt realizate cu granulație și tehnica filigranat. Mai tarziu mesterii locali pentru a face podoabele mai ieftine și accesibile au inceput să le producă prin turnare. Tehnica filigranat și granulara este folosită si in timpul Evului Mediu tarziu. Se observa o mare varietate in formă și har (Fig. 36).

Imag. 36. Comoara de aur, regiunea Constanta, Romania.

Un alt ornament raspandit foarte frecvente In Evul Mediu este colierul de perle. Făcute din sticlă sau pastă de sticlă perlele sunt variate in forma sau culoare. Domină cele rotunde de un component, des întâlnite pe tarmurile din Bulgaria și zonele lor invecinate. La o parte din colierele exista si pandantive sub forma de luna, turnate din bronz. Tiarele sunt printre bijuteriile cu caracter foarte reprezentativ. Acest cuvânt are rădăcini grecești și inseamnă cununa, banda decorativa de metal, cerc pentru decorarea pe cap. Pe langa unui ornament, in unele cazuri, tiara a avut si un scop utilitar - să dețină acoperirea e capul sau a părul. In Evul Mediu au fost distribuite două tipuri: tiare-cercuri compuse din fire groase, de multe ori răsucite și tiare-prochelnitsi, formate din numer diferit de placi decorative din metal, căptușite la o bandă din țesut moale. Torkvite sunt cercuri de metal de sârmă groasă, la capetele cu un mecanism de agățat. Ca un ornament sunt cunoscute încă din antichitate. In Europa, purtarea lor este asociată cu celții și daco-tracii la care aceasta podoaba a fost folosita ca un semn de conducător sau de soldat. In Tracia torkvi sunt purtate si de către femei. Un fapt interesant este că, din timp vechi bulgar torkvi de bronz și argint au fost descoperite in morminte feminine. (Grigorov, 2007, 76-81). Macar si sporadic torkvite sunt realizare si de aur. Un

exemplu tipic este torkva de aur din necropola de la Broos, România (Luka, Z., K. Pinter. Der Bröhmerberg bei Broos / Orăștiei. Sibiu, 2001). Interesante in formă și decor sunt brățările de bronz. Ele sunt plate, decorate cu puncte și liniute concave, iar marginile lor sunt in formă de capete de șarpe extrem de stilizate.

Imag. 37. Bratara plata de bronz, regiunea Vratsa.

Descrierile prezentate de podoabe medievale si bijuterii dau o idee clară a culturii materiale foarte dezvoltate, gradul de dezvoltare a meșteșugurilor bijuterii, a opiniilor estetice și gustul populației care a locuit vaste zone ale Peninsulei Balcanice in Evul Mediu. Dupa cucerirea otomana multi bulgari educati gasesc refugiu In țările vecine. Scriitori-miniaturisti, pictori și mesteri aurari s-au mutat in Rusia, Ungaria și mai ales in țările sârbești și munteni. Unii dintre ei au revenit mai târziu, in principal, pe teritoriile bulgare de vest și dau un impuls pentru renasterea spiritului bulgar. In secolul al XVI-XVII-lea, in nord-vestul Bulgariei de azi este in plină expansiune școală

literară locală strâns legată de arta aurarilor și bijuterilor. Sunt create capodopere ale literaturii bulgare vechi, legate în piele și ferecate cu folie de plastic din metal. La acest progres contribuie proximitatea teritoriilor învecinate liberere ca Țara Românească, unde valorile creștine și tradițiile bijuterii sunt păstrate în formă autentică. Se realizează miniaturi magnifice cu strat de aur, cu împletituri minunate pe paginile de titlu și motive florale uimitoare. Stilul specific al artei bulgare de aur, ale cărei caracteristici se manifestă încă în lucrările secolului al IX-XIV, rămâne aproape neschimbat. Meseria de aur în ținuturile bulgare se dezvoltă în mai multe centre semnificative, care au contribuit la ascensiunea sa spre culmile artei populare interesante, distinctive și importante. Faimosi pentru măiestria sa sunt aurarii-bijutieri din Sofia, Vratsa, Veliko Tarnovo, Vidin, Silistra și Chiprovci. Poate că în aceste așezări au funcționat trezorerii medievale regale vechi bulgare. Sirul lung de aurari, opere de aur și bijutieri de școală Chiprovskă, înregistrate de știință de astăzi începe cu o căptușeală de argint a unei evanghelii, făcută în an. 1567 pentru mănăstirea Tasmana din România la cererea liderului valah Ion Mircea și soția sa. Iconografia și tehnicile în executarea sa îl disting de stilul aurar românesc în această perioadă. Este evidentă aderarea la o tradiție bizantină mai veche în modelarea scenelor și medalioane care la mijlocul secolului al XVI-lea nu mai este folosită în Serbia și România. Urmează o serie de obiecte semnificative pentru Evangheliile de timp ca Chierepishko, Tismansko, din Vrața, Shtipsko evanghelie și multe altele (Fig. 38).

Imag. 38. Căptușeală de argint a unei evanghelii cu aurire.

Un grup special printre lucrările originale ale școlilor aurare sunt tije de argint. Acestea diferă de liniile sale elegante și manopera rafinată. Și cutiile bisericești - relicvarii (racle) sunt inferioare în har - relicvarii (chivoturi) și monștranta (racă). În ele prind proporțiile echilibrate, prin linia sigură și modelul exact al gravurilor de pe pereți, vechii mestri-aurari au atins apogeul lor. Printre bogăția lăsată nouă de ei, loc important ocupă chivotul mare, păstrat azi în Muzeul de Artă din București. Cu scris frumos similar, specific în mijloacele de exprimare, care dezvăluie aceeași școală, se remarcă încă un alt chivot, realizat în an. 1673-1674 pentru Mănăstirea română Snagov și un relicvariu pentru mănăstirea Tismana. Evident că înflorirea artei și aurarul în nord-vestul Bulgariei, în secolul al XVI-XVII, este exprimat deosebit de puternic în lucrările vechilor aurari din Vrața și Chiprovtsi care simultan cu școala literară tradițională dezvoltă și perfecționează vechile deprinderi de bijuterie. În această regiune lucrează masteri eminenti ai prelucrării metalelor - Nicolae și Kostadin de la Ciprovți, călugărul Grigore și mesterul Mavrodin, Ivan, fiul lui Panov din Vrața și alții. Lucrările aurarului din Vrața și Chiprovtsi, cu excepția nord-vestul Bulgariei, se răspândesc în alte părți ale terenurilor din Balcani - mănăstirile românești Arnato și Curtea de Argeș care au păstrat relicvarii prețioase și monștrante din secolul al XVII-lea și multe alte mănăstiri din sudul teritoriului bulgar. Din aceste școli tradiționale de aur și de bijuterie provin ferecaturile evangheliilor, tije episcopilor, cruci de argint și alte plăci de biserică. Astfel de lucrări din fier forjat abundă în jurul bisericilor din nord-vestul Bulgariei, de exemplu, crucea de tron și potir de la mănăstirea Ivan Kasinets, monștrante de la biserică Sf. Nicolae, ferecaturile tetraevangelului din Cherepish, tetraevangelului din Vratsa în muzeul bisericesc, crucile mesterului Mavrodin și altele.

Imag. 39. Cruci argintii de tron cu incrustare de oase din fondul MRI-Vratsa.

Deosebit de valoroasă este crucea mănăstirii Sf. Ioan Kasinets din an. 1601. În afară de compoziția de succes, lei situate heraldic unul vizavi de altul reprezintă simbolistica statului vechi.

Prin prelucrarea metalelor în combinație cu sculptură în lemn este prezentată o compoziție complexă compusă din motive florale, cruce cu motive florale pe umeri și minge de argint cu patru evangheliști (Georgieva, Buchinski, 1959, 158). Formele miniatură în aurul în sec. XVI-XVII dau premisa pentru adăugarea de noi motive orientale și occidentale și creează un stil reprezentativ în arta din metal. Aurarii din Turcia apar ca fire ale artei islamice oficiale, care, la rândul său, este un amalgam complex de persan, selzhdükski, armean și alte stiluri și puncte de vedere artistice din est. Acestea contribuie la penetrarea susținută a elementelor orientale din repertoriul artistic al aurarilor bulgari. În căutările sale meșterii aurari și bijuterii sunt sub influențele și arta Europei de Vest, în principal, prin forme și tehnici decorative ale goticului târziu. Una dintre punctele prin care pătrund aceste influențe sunt negustorii și meșteșugarii din Dubrovnik. Interesante sunt, de asemenea, relațiile dintre tinuturile bulgarești și țările române vasale. În Transilvania, Valahia și Moldova în secolele de dominație otomană înfloresc arta bijuteriilor, care mediază între înaltă cultura artistică a Europei Centrale și de Vest și activitatea altor națiuni balcanice. Un fapt important este că, trimițând la sud de Dunăre numeroasele tendințe renascentiste și baroc, arta românească primește elemente originale din arta Muntelui Athos, cea islamica și din arta bulgară veche. În zonă de contact în acest schimb de cunoștințe și de tehnologie sunt teritoriile de pe ambele părți ale marelui fluviu european. (Ivan Sotirov. Școala de aur din Chiprovtsi. Sofia, 1984, 5-25). Este fapt că biserica e garant principal de scumpe și frumoase opere de aur în timpul dominației otomane în terenurile bulgare. Iată de ce, operele de aur pentru uz laic sunt extrem de puțin și insuficiente, spre deosebire de largă sa răspândire în toreutica din România vecină. Sunt pastrate opere singulare cunoscute sub numele de "paharele de argint din Chiprovtsi" - un termen general pentru pahare-bazine și pahare-tigve din argint aurit (Fig. 40).

Imag. 40. Potir de argint cu auriere, Manastirea "Ivan Kasinets" lângă orașul Vratsa, Bulgaria.

Sensul tradițional al bulgaroaiice la decorul rafinat, la frumosul ornament de femei, isi gaseste acoperirea sa de fond in a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Fabricate la acea vreme podoabe feminine cu forme sale variate și performanțele artistice de înalt grad, ridic încă un varf în aurul local și în bijuteriile. De la Bulgaria de nord-vest provin podoabe diverse în formă și manoperă tehnica - coliere, brățări, inele, cercei, ace de păr, tiaere, curele, pafte și nasturi (Fig. 41). În timpul erei otomane femeile poartă de sine stătător, cât și în combinație cu diverse alte podoabe broșe, bile de paiete, cruci (de perle sau cu pietre semiprețioase) și pandantive realizate din diferite materiale.

Imag. 41. Podoabe feminine din perioada Renasterii tarzii bulgare.

În timpul renascentist aurarii de pe ambele maluri ale Dunării de Jos se bucură de o faimă bine meritată în toată Peninsula Balcanică. Ei creează adevărate capodopere, tandre și sentimentale. Sunt făcute cruci de tron generoase și potire. În nord-vestul Bulgariei lucrează celebrele familii de aurari Kotsovtsi, Valiysite, Gergovtsi, Kyumurdzhievi și altele. Unii dintre ei învață ucenici care răspândesc arta de bijuterii în toată Serbia și Țara Românească. Marea dezvoltare și distribuția de fier forjat în nord-vestul Bulgariei În timpul Renașterii creează în curând condiții în mănăstirea "Ivan Kasinets" aproape de Vratsa, unde a existat un atelier de aur în încă în secolul al XVII-lea pentru a se crea o nouă artă - arta gravurii de cupru și industria cuprului. În timpul Renasterii (secolul al XVIII-XIX) toate inovațiile sunt create în primul rând pentru femei. Pentru bărbații rămân inelele, acele de cravată și lanturile pentru ceasuri. Podoabelor devin din ce în ce mai elegante și sunt alese în combinație cu perle și tehnici fine de bijuterii, astfel încât să se

combine cu tinuta. In podoabele se folosesc pe scară largă monedele, înșirate in jurul gâtului, capului, urechilor și pe kosichnika, coborand din talie până-n picioare. Podoabele au fost realizate din aliaje ieftine, brățările de “cupru semicerc pe mana, brățări de tip “arici”, paftelile și curelele din paftelile emailate. In unele cazuri, acestea sunt acoperite cu o baie de argint sau de aur. Podoabele de monede in această perioadă sunt o măsură a mărimii zestrei miresei. Nu sunt rare cazurile in care podoabele de monedă ajung la cantități atât de mari, însirare ca cruste una peste alta, că “trupul a fost acoperit pana la talie”. Formarea societății urbane in secolul XVIII-XIX influențează in mod semnificativ dezvoltarea industriei cuprului, bijuteriilor. Aurarul primește o nouă dezvoltare in unison cu influențele europene in moda. Se formează străzi întregi și bazaruri de aurar. Tehnica folosită este variată: filigranată, forjare, turnare. Deosebit de valoroase sunt lucrările de aur decorate smalt. In funcție de scopul lor lucrările de aurar sunt extrem de diverse - podoabe (diferite ace, cercei, podbradnitsi, coliere, curele, paftelile, inele, etc) și accesorii pentru fumat (țigarete și tabachere), capace pentru ceasuri, tăvi, pahare, cutii, placari de carti, aureole la icoanele și multe altele). Arta bijuteriilor in timpul acestei perioade are un caracter național, schimbându-se treptat sub influența tendințelor modei europene. Arta este adecvată, practică, sănătoasă și frumoasă in același timp, in coordonare cu sentimentul bulgarului de frumusețe. Etapa modernă in dezvoltarea industriei de bijuterii dă o direcție nouă in viața podoabelor. Mișcarea modernă in bijuteriilor a început la sfârșitul anilor 1940, după al doilea război mondial. Industria de bijuterii s-a dezvoltat cu pași repezi. Reapare interesul pentru bijuterii ca arta. Apariția de noi materiale și tehnici pentru colorarea materialelor plastice și a unor noi tipuri de argilă duce la o mai mare diversitate in stilurile. Podoabele încep să joace rolul de accesoriu. Nu este nici un secret faptul că bijuteriile au fost întotdeauna o parte importantă a vieții umane. Dar, ce, de fapt reprezintă și care este motivul ca aproape fiecare dintre noi să dețină cel puțin o bucată de bijuterie ? Putem înțelege acest lucru dacă urmărim istoria bijuteriilor și, astfel, ne răspundem la întrebări de genul “De ce nu putem fără podoabe”.

Bijuteriile pretioase ridică la omul dorința umană de posesie și așa mai departe in timp, caseta de bijuterii rămâne plină. S-ar putea spune chiar că bijuteriile pot manipula. De aceea barbatii recurg de multe ori la efectele magice ale bijuteriilor atunci când trebuie să aleagă un cadou pentru iubita sa. Revoluția industrială a introdus schimbări fără precedent in lumea, moda și tendințele bijuteriilor și le schimbă mai repede decât oricând. Influențează filmele și publicitate, starurile, machiajul, părul și hainele lor. In sec. XX XXI începe producția și de pietre sintetice. Primul diamant sintetic a fost fabricat pentru prima dată in an. 1940. La acea vreme se produc și perle in forme speciale de perle. Bijuteriile au devenit deja o parte integrantă și simbolismul vieții noastre. Le combinăm cu tinutele și cu celelalte accesorii, ne imbinăm cu ele. De fapt, ele sunt accesoriul cel mai neobișnuit, deoarece au propriul lor suflet și magie, poartă propriul lor spirit și au povestea lor. Existența lor lungă arată că bijuteriile au diferite aplicații și interpretări din cele mai vechi timpuri și până in prezent. Și astăzi tendințele continuă să se schimbe, sunt introduse noi materiale pentru fabricarea de bijuterii mistice. Urmărează să asistăm la mai multe inovații și desene, dar este sigur că eleganța, tradiția și frumusețea bijuteriilor deja stabilite pentru atâtea milenii nu vor rămâne niciodată uitate (Fig. 42).

Imag. 42. Fiale de argint cu aurire, comoara din Rogozen, regiunea Vratsa.

SURSE LITERARE FOLOSITE

Gheorghieva, Buchinski 1959: Snya Gheorghieva si Dimitar Buchinski. Aurarul vechi al Vratsei, Sofia, 1959.

Grigorov 2007: Valeri Grigorov. Podoabe de metal din Bulgaria Medievala. Disertatii, 1, 2007, 76-81.

Ivanova, Andreeva, Reho 2016: Natalia Ivanova, Petya Andreeva, Maria Rehi, editori. Oglinda timpului. Frumusetea feminina de-a lungul secolelor- catalog, Sofia, 2016.

Kostov 2007: Ruslan Kostov. Arheometrie de artefacte neolitice și calcolitică din Bulgaria si importanta lor in gemologia., Sofia, 2007, 41-47.

Mashov 1986: Spas Mashov. Podoabe medievale. Muzeul judetean de istorie Vratsa. Catalog, 1986.

Nikolov 2002: Vasil Nikolov. Cultura si arta Traciei preistorice, Sofia, 2002 ,79-81.

Sotirov 1984: Ivan Sotirov. Scoala de aurar din Chiprovtsi. Sofia, 1984, 5-25.

Todorova, 1986: Henrieta Todorova. Epoca cuprului. Sofia, 1986, 163-164.

Todorova, Vaysov 1993: Henrieta Todorova si Ivan Vaysov. Epoca cuprului nou in Bulgaria, Sofia, 1993, 228-229.

Totev, Chokoev 1993: Konstantin Totev si Ivan Chokoev. Inele-pecete de aur si argint pe teritoriul Peninsulei Balcanice. Notificari ale muzeului de istorie Kiustendil, V, 1993, 385-398.

Harizanov 1976: Vasil Harizanov (compiler). Istoria orasului Vratsa. Sofia 1976, 40-56.

Luka, Pinter 2001: Z. Luka, K. Pinter. Der Bröhmerberg bei Broos/Orăștie. Sibiu, 2001.

Oanța 2014: Oanța Marghintu, editor. Aurul și Argintul antic el României. Catalog de expozitie, 20014. Muzeul Național de Istorie a României.

UNIUNEA EUROPEANĂ
FONDUL EUROPEAN PENTRU
DEZVOLTARE REGIONALĂ
INVESTIM ÎN VIITORUL TĂU!

GUVERNUL ROMÂNIEI

**DUNĂRE TE POT AUZI,
NU TE VOI UITA, TE POT VEDEA,
ÎMI VOI AMINTI DE TINE,
MI TE POT IMAGINA ȘI TE POT ÎNȚELEGE**

Proiectul “Dunăre te pot auzi, nu te voi uita, te pot vedea, îmi voi aminti de tine, mi te pot imagina și te pot înțelege” este cofinanțat de Uniunea Europeană prin Fondul European pentru Dezvoltare Regională în cadrul Programului Interreg V-A România-Bulgaria

Conținutul acestui material nu reprezintă în mod necesar poziția oficială a Uniunii Europene.

EUROPEAN UNION

EUROPEAN REGIONAL DEVELOPMENT FUND

INVESTING IN YOUR FUTURE!

GOVERNMENT OF ROMANIA

GOVERNMENT OF BULGARIA

**PROJECT “DANUBE - I CAN HEAR YOU
AND I WILL NOT FORGET YOU,
I CAN SEE YOU AND I WILL REMEMBER YOU,
I CAN RECREATE YOU AND I CAN UNDERSTAND YOU”**

Project “Danube - I can hear you and I will not forget you, I can see you and I will remember you, I can recreate you and I can understand you ” is cofinanced by the European Union through European Regional Development Fund under the Interreg V-A Romania-Bulgaria Programme

**Material edited by Chamber of Commerce and Industry Vratsa.
The content of this material does not necessarily represent the official
position of the European Union.**